

Samid Quliyev
Etibar Vəliyev

AZƏRBAYCANDA
MULTİKULTURALİZM
VƏ ONUN
LƏNKƏRAN QAYNAQLARI

Samid Quliyev
Etibar Vəliyev

***AZƏRBAYCANDA
MULTİKULTURALİZM
VƏ ONUN
LƏNKƏRAN QAYNAQLARI***

Bakı-2018

Elmi redaktor: **Məmmədzadə Kərimulla**
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Təhsil şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Elmi məsləhətçi: **Nurullah Fuad**
QMİ sədrinin müavini, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər: **Axundzadə Qəni**
QMİ-nin Lənkəran üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi, qazi

Məmmədov Qağayı
DQİDK-nin Lənkəran bölgəsi üzrə şöbə müdiri

Redaktor: **Musayev Orxan**

QULİYEV SAMİD QƏNBƏR oğlu,

VƏLİYEV ETİBAR BABALI oğlu,

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Bakı, «Orxan» NPM-2018. 120 səh

Kitab Azərbaycan o cümlədən Lənkəran rayonunda asrlərdir ki, mövcud olan multikultural mədəniyyətin tarixindən bəhs edir. Həmçinin kitabda Lənkəranın tarixi, burada yaşayan xalqlar, dini icmalar, məbəd və ziyarətgahlar barədə geniş məlumat verilmişdir.

Geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulan kitab araşdırmaçılar üçün dəyərli vəsaitdir.

İSBN 978-9952-438-65-9

ÖN SÖZ

Bismilləhir-rahmənir-rahim

“Biz sizi bir kişi və bir qadından yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq.” (Əl-Hucurat 13)

Multikulturalizm eyni bir ölkədə yaşayan, müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəniyyət hüquqlarını tanıyan humanist dünyagörüşü və ona uyğun olan dəyərdir. Bu dəyərlər əsas götürülmüş ölkələrdə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və məzhəblərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı, azsaylı xalqların, dövlətlərin milli mədəniyyətə inteqrasiyasına yönəldilib. Humanist və demokratik nəzəriyyə, yaxud ideologiya olaraq multikulturalizm, tolerantlığın təəcəssümüdür. Multikulturalizmin mövcud olmadığı cəmiyyətlərdə humanizm, yüksək fərdi və beynəlxalq münasibətlərin mədəniyyəti, insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı zənginləşmə, dostluq və əməkdaşlıq mümkün deyil. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqudur.

Bu baxımdan Azərbaycan multikulturalizmi ənənəvi siyasətin nümunəvi modelidir. Mədəniyyətlərin və dinlərin ənənəvi siyasəti sayəsində Azərbaycan həmişə müxtəlif

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

etnosların nümayəndələrinin mədəniyyətləri və dinlərinin inteqrasiya məkanına çevrilmişdir. Müsəlman, xristian və yəhudi əhalisinin nümayəndələri arasındakı tolerant və dostluq münasibətləri Azərbaycan xalqının mədəniyyəti üçün hər zaman xarakterik olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etməklə, bu sahədə görülən işlər daha da sürətləndi. Ölkədə keçirilən çoxsaylı beynəlxalq tədbirlərdə dünyada milli və dini tolerantlığın gücləndirilməsi, multikulturalist dəyərlərin təbliği, dini zəmində ekstremizmə və ayrışdırıcıya qarşı birgə mübarizə yollarının araşdırılması, fərqli dinlərin və mədəniyyətlərin daşıyıcısı olan insanlar arasında dialoq və qarşılıqlı anlaşmanın bərqərar edilməsi və bir sıra aktual problemlər geniş müzakirə olunur.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin bu sahədə gördüyü işlər din xadimləri üçün təşkil olunan kurslar, hazırlanan xütbə vasitələri, namaz cədvəlləri multikultural dəyərlərə bir daha öz töhfəsini verərək, dövlətimizin din-siyasətinə verdiyi önəmli dəyərləndirdi. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə həzrətləri çıxışlarında bu dəyərlərin hər bir azərbaycanlı üçün nə qədər önəmli olduğunu dilə gətirmişdi.

Azərbaycanın qədim mədəniyyət və elm mərkəzlərindən hesab edilən Lənkəran haqqında ilk dəfə belə bir kitabın ərsəyə gəlməsi təqdirəlayiq haldır. Belə ki, kitabda ümumilikdə Lənkəranda mövcud olan multikultural dəyərlər öz əksini

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
tapmış, bir çox mənbələrə istinadən burada tarixən mövcud olan mədəniyyətlərarası, din və məzhəblərarası əlaqələrə, həmrəyliyə toxunulmuşdur.

“Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları” kitabını ərsəyə gətirən Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi Ləj kənd məscidinin imamı Samid Quliyevə, tanınmış ziyalımız, şair-publisist Etibar Vəliyevə təşəkkür edir, Uca Allahdan işlərində uğurlar arzulayıram.

Hacı Fuad Nurullah
Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi sədrinin müavini,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

GİRİŞ

Sizin dininiz sizə, mənim dinim də mənədir! (əl-Kəfrun, 6).

Multikulturalizmin yaşam tərzini kimi beynəlxalq aləmdə mövcudluğu müasir dünyamızda son dərəcə əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu gün artıq bir çox ölkələr, xalqlar, müxtəlif beynəlxalq qurumlar, dini təşkilatlar, insanlar dərk edirlər ki, kütləvi qırğın silahlarının durmadan artdığı, dövrü olaraq baş verən iqtisadi, maliyyə böhranı şəraitində mövcud olmaq, inkişaf etmək, sosial rifahı təmin etmək üçün yeganə yol əməkdaşlıq, mədəniyyətlərarası dialoqdur. Bu amillərin də təməli multikulturalizmi ideya olaraq təbliğ etmə, onu yaşatmaq və yaşam tərzinə çevirmək ilə qoyulur.

İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın siyasi sənəsi və dövlət idarəçiliyi tam şəkildə dəyişdi. Daha əvvəl mövcud olan ideologiya fərqləri aradan qaldı. Artıq heç bir xalqı hər hansı bir siyasi ideologiya (kommunist, faşist və s.) ilə eyniləşdirmək mümkün deyildi. Hər bir xalqı digərindən yalnız onun mədəniyyətinə görə fərqləndirmək olardı. Miqrasiya prosesinin sürətlənməsi nəticəsində multi-etnik cəmiyyətlərin sayının xüsusi ilə Qərbdə dövlətlərində kəskin artması, bir dövlət çərçivəsində belə onlarca fərqli mədəniyyətə sahib olan xalqların mövcudluğuna gətirib çıxardı. Bu qədər fərqli mədəniyyətin bir dövlət daxilində mövcudluğu dövlət

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

idarəçiliyi sahəsində də öz növbəsində çətinliklər yaradırdı. 1971-ci ilə qədər bir çox dövlətlər gəlmə mədəniyyətlərə qarşı assimilyasiya və ya izolyasiya siyasətlərini həyata keçirməklə müəyyən mənada xalqın mədəniyyətini qorumağa çalışırdılar. Ancaq bu, digər bütün azsaylı xalqlara qarşı siyasi haqsızlıq və qeyri-demokratik siyasət xətti idi. Əlbəttə ki, hər bir xalq öz mədəni irsini qorumaq uğrunda mübarizəyə başladı. Bu mübarizə nəticəsində isə mədəniyyətlərin toqquşması anlayışı formalaşdı. İlk dəfə olaraq 1971-ci ildə Kanada öz daxilindəki etno-mədəni müxtəlifliyini qorumaq və uğurla idarə etmək məqsədi ilə rəsmi şəkildə alternativ bir siyasi xətt elan etdi. Kanada rəsmən “Multikulturalizm” siyasətini dövlət siyasəti elan edərək, bununla bağlı hüquqi bazanı formalaşdırmağa başladı. Daha sonralar isə digər Qərb dövlətləri də bu uğurlu siyasət modelini öz ölkələrində tətbiq etməyə başladılar.

Multikulturalizm fəlsəfəsinin əsaslandığı 7 mühüm

prinsip olmadan, sadəcə etnik müxtəlifliyi multikulturalizm adlandırmaq mümkün deyil. Bu prinsiplər aşağıdakılardır:

1. Etno-mədəni müxtəlifliyin mövcudluğu prinsipi: Bu prinsip bir dövlətin daxilində müxtəlif mədəniyyətin da-

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

şıyıcıları olan milli azlıqların və eyni zamanda müxtəlif dini konfessiyaların mövcudluğu mənasını verir. Multikulturalizm siyasətini həyata keçirən dövlətlər bu cür müxtəlifliyi özünə qarşı təhlükə kimi görmür. Əksinə, cəmiyyətin zənginliyi kimi qəbul edərək həmin xalqların öz mədəniyyətlərini qorumaları üçün dəstək göstərir.

2. Mədəni identiklik hüququ: Bu prinsip hər bir kəsin və ya qrupun öz mədəni identikliyi və ya xarakterini qoruyub saxlamaq hüququ olduğunu qeyd edir. Ancaq unutmamaq lazımdır ki, bu, vəzifə yox, sadəcə hüquqdur. Heç bir kəs məcburi şəkildə bir qrupa daxil edilə bilməz və ya hər hansısa bir mədəni qrupa üzvlüyünə görə alçaldıla bilməz.

3. Mədəni bərabərlik və qarşılıqlı dözümlülük prinsipi: Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün etno-mədəni qruplar bərabərdir və yalnız qarşılıqlı hörmət və dözümlülük şəraitində mövcud ola bilərlər. Etnik mənşə identikliyi vətəndaşlıq identikliyindən sonra gəlməlidir. Buna ən gözəl nümunə Azərbaycan və ya Kanadanı misal göstərmək olar. Bütün milli azlıqlar ilk öncə azərbaycanlıdır, daha sonra talış, ləzgi, tatdır və s.

4. Etno-mədəni qruplar arasındakı əlaqə prinsipi: Hər bir etno-mədəni və dini qrup və ya onun hər bir nümayəndəsi digər qruplarla və ya nümayəndələri ilə təhlükəsiz və sərbəst ünsiyyət qura bilməlidir. Eyni cəmiyyətdə mövcud olan hər bir kəs digər qruplara qarşı açıq fikirli olmalıdır.

5. Bərabər imkanlara sahib olmaq hüququ: Azərbaycan

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

multikulturalizminin ən mühüm özəlliklərindən biri də onun sosial-liberal ikili təbiətə malik olmaqla ikili fundamental hüququ özündə birləşdirməsidir. Liberal hüquq olan mədəni müxtəliflik hüququnun sosial hüquq olan bərabər imkanlara sahib olma hüququna əsaslanması Azərbaycan cəmiyyətindəki müxtəlifliyi qorumağa və icmalararası sosial ədalətsizliyi aradan qaldırmağa yönəlmişdir.

6. Siyasi idarə prinsipinin mövcudluğu: Multikulturalizm və ya multikultural cəmiyyət özü təkbaşına inkişaf edə bilməz. Bunun üçün siyasi idarəetmə və dövlət dəstəyinin mövcudluğu mütləqdir.

7. Müxtəliflikdə mövcud olan təklik prinsipi: Hər bir milli azlıq və ya etnik qrup öz mədəniyyətinin yalnız ümumi mədəniyyətə ziyan vurmayan hissəsini qoruya bilər. Bəzən bu prinsipə, mədəniyyətin selektiv qorunması deyilir.

Multikulturalizm siyasətini dövlət siyasəti elan edən hər bir dövlət yuxarıdakı prinsiplərin hər birinə qarant durmalıdır. Bu prinsiplərin mövcudluğu multikulturalizmin siyasi əsaslarının olduğunu göstərir.

Tarixi inkişafdən keçərək formalaşmış çoxmədəniyyətli bir cəmiyyətin mövcudluğu və bu cəmiyyəti qoruyub saxlamaq üçün dövlətin siyasi iradəsinin mövcud olması əslində multikulturalizmin mövcud olmasından xəbər verir. Ancaq bu siyasəti qoruyub saxlamaq üçün qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və multikulturalizm siyasətinin hüquqi bazası formalaşdırılmalıdır. Buna misal, 1988-ci ildə Kanadada “Multikulturalizm qanunu”nun qəbul edilməsidir.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində özlərinin mədəni müxtəlifliyini qorumaq üçün milli azlıqlar və dini qruplarla bağlı bir çox normativ hüquqi aktlar qəbul olundu. Tarixən müxtəlif etno-mədəni qrupların və dini konfessiyaların birgə yaşadığı məkan olan ölkəmizdə, həmçinin müsəlman aləmində, siyasi multikulturalizmin banisi ulu öndər Heydər Əliyevdir. Ulu öndərin layiqli davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları digər sahələrdə olduğu kimi multikulturalizm siyasətini də uğurla davam etdirərək, vurğulayır ki, multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir, dövlət siyasətidir və alternativini yoxdur.

Bu gün Qərb dövlətlərinin əksəriyyəti multikulturalizm siyasətinə qarşı çıxırlar və bu siyasətin iflasa uğradığını vurğulayırlar. Avropa dövlətlərində yaranmış çoxmədəniyyətlik miqrasiya prosesinin nəticəsi olaraq sonradan yaranmış bir müxtəliflikdir. Bu səbəbdən bir çox dövlətlər gəlmə mədəniyyətlərin yerli əsas mədəniyyətə təsir edib, dəyişəcəyinə və ya onu məhv edəcəyinə inanırdılar. Buna görə də Qərb dövlətlərinin multikulturalizm siyasətində bir alternativə ehtiyac duyulurdu. Bunun üçün vahid Avropa dəyərləri və mədəniyyəti anlayışına ciddi şəkildə dəstək verməyə başladılar.

Əlbəttə, multikulturalizmi dövlət siyasəti elan edən dövlətlərdə də insan hüquqları ali dəyər hesab olunur və heç şübhəsiz, öz mədəni identikliyi qorumaq hüququ İnsan Hüquqlarının ayrılmaz tərkib hissəsi hesab olunur. Ancaq miqrasiya

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

prosesinin qarşısını almaqda aciz qalan bir sıra Qərbdövlətlərində mədəni böhran və toqquşmalar baş verməyə başlamışdı.

Avropada baş verənlərin əksinə olaraq, bu gün Azərbaycan öz multikulturalizm modelini dünyaya təqdim etməkdədir. Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi kifayət qədər zəngindir və qədim tarixə malikdir. Klassiklərimizin əsərlərində və şifahi xalq ədəbiyyatında kifayət qədər multikulturalizm dəyərlərinə dair misallar tapmaq olar. Azərbaycanda katolik kilsəsi, pravoslav kilsəsi, yəhudi sinaqoqu, məscidlər azad, sərbəst, təhlükəsiz, qarşılıqlı hörmət əsasında tolerantlıq şəraitində fəaliyyət göstərir.

Müasir gərgin beynəlxalq şəraitdə Azərbaycanda Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması, praktiki, elmi, təbliğati və təşviqati istiqamətində fəaliyyət göstərməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hazırda ölkəmizin təcrübəsi tədqiqat obyektidir, bir çox ölkələrdə öyrənilir və tədris edilir. Bu istiqamətdə əməkdaşlığa maraq artır və ilbəlil əlaqələr genişlənilir. Azərbaycan xalqı birgəyaşayış təcrübəsi və həyat tərzilə sübut edir ki, multikulturalizm yaşayır və onun gələcəyi də vardır. Yalnız onu qəbul etmək, təbliğatçısı və təşviqatçısı olmaq lazımdır. Buna böyük önəm verən cənab İlham Əliyev bildirib ki, Azərbaycanın bu sahədəki təcrübəsi aparıcı beynəlxalq təşkilatlar və beynəlxalq birliklər tərəfindən yüksək qiymətləndirilir:

“ - Bu, multikulturalizmin yaşadığını, onun gələcəyinin olmasını sübut edir, sadəcə siyasətçilər, ictimaiyyətə təsir etmək iqtidarında olanlar, o cümlədən media nümayəndələri

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

daha məsuliyyətli olmalıdırlar. Hesab edirəm ki, bu məsələdə medianın rolu daha müsbət olmalıdır. Təəssüf ki, bir çox

hallarda biz xəbərlərdə qarş durma, qaçqın böhranı və bunlarla bağlı kadrlar görürük. Bu yanaşma yalnız təcrid olunmaya gətirir. Biz buna imkan verə bilmərik. Çünki qeyd etdiyim kimi, biz bir-birimizə bağlılıq və eyni planetdə yaşayırıq. Artıq şahid olduğumuz kimi, Avropa ilə Yaxın Şərq arasındakı məsafə o qədər də böyük deyil. Yəni məsafə insanların sığınacaq tapmaq və öz ailələrini xilas etmək naminə oralara üz tutmasının qarşısını almır. Odur ki, multikulturalizmin müsbət nümunələri üzərində dayanmaqla bu dəyərlərin təşviqi hamımıza yardımçı olar. Çünki gələcəkdə heç bir ölkə və millət təcrid olunmuş vəziyyətdə yaşaya bilməz. Biz bir-birimizə bağlıyıq. Dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyətinin əhalisi çoxmillətli və çoxdindir. Biz bununla fəxr etməliyik”.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin bəyan etdiyi kimi, multikulturalizm ənənələri və tolerantlıq Azərbaycan xalqının həyat tərzi, mənəvi-əxlaqi dəyəri, Azərbaycan Respublikasının siyasətidir. Təsadüfi deyildir ki, 2016-cı il ölkəmizdə “Multikulturalizm ili” elan edilib. Təhlilçilərin də fikrincə, Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti tarixi ənənələrə söykənən milli və dini münasibətlər modeli olmaqla yanaşı, ilk növbədə mədəni müxtəlifliyin, xalqların milli-mədəni irsinin qorunması və inkişafına, onların qarşılıqlı faydalı inteqrasiyasına

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

yönəldilmişdir. Müxtəlif etnik mədəniyyətlər arasında ənənəvi birgəyaşayış, qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə söykənən bu model sivilizasiyalararası və mədəniyyətlərarası dialoq prosesinə Azərbaycan Respublikasının verdiyi töhfədir.

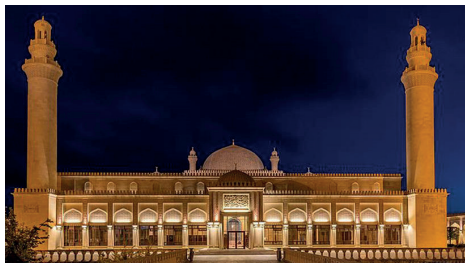
Bu gün multikulturalizmin Azərbaycan modeli dünya xalqları arasında münasibətlərin dərinləşməsinə istiqamətlənmiş mühüm və müsbət dəyər kimi geniş və hərtərəfli şəkildə təşviq edilir. “İnklüziv cəmiyyətlərdə birgəyaşama: çağırış və məqsəd devizi altında BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumu dünya miqyasında terrorizm təhlükəsi, Avropada kəskinləşən miqrasiya böhranı və cəmiyyətlərdə dözümsüzlüyün artması mühitində keçirildi.

Dünyanın 140-dan çox ölkəsinin nümayəndələri planetin müxtəlif regionlarında etnik və dini zəmində baş verən qarşıdurma və toqquşmalar kimi mürəkkəb problemlərin həllinə dair vahid fikirə gəlmək üçün geniş müzakirələr apardılar və konstruktiv dialoqun inkişafına xidmət edəcək təkliflər səsləndirdilər. Çıxışlarda qaldırılan təşəbbüslər, tövsiyələr mədəniyyətlər, sivilizasiyalar arasında əməkdaşlığa, əlaqələrin güclənməsinə, qarşılıqlı anlaşmaya öz böyük töhfəsini verdi.

İlham Əliyev cənabları çıxışların birində qeyd edir ki, Azərbaycan Şərq və Qərb arasında yalnız coğrafi körpü deyil, həm də mədəniyyət körpüsüdür: “Əsrlər boyu müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh şəraitində və ləyaqətlə yaşayıblar. Dini dözümlülük və multikulturalizm burada hər zaman mövcud olmuşdur. “Multikulturalizm” sözü

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

mövcud olmadığı bir zamanda belə, həmin ideyalar daim

yaşayıb. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan çox millətli və çoxkonfessiyalı ölkədir. Burada bütün dinlərin və etnik qrupların nümayəndələri sülh və əmin-amanlıq şəraitində

yaşayırlar. Bu bizim ən böyük sərvətimizdir və biz tariximizlə fəxr edirik. Biz müxtəlif mədəniyyətləri özündə əks etdirən tarixi abidələrimizlə fəxr edirik. Dünyanın ən qədim məscidlərindən biri Azərbaycanın qədim şəhəri olan Şamaxıda 743-cü ildə inşa edilmişdir. Bununla yanaşı, ən qədim kilsələrdən biri — qədim Qafqaz Albaniyası dövrünə aid kilsə də məhz Azərbaycanda, daha bir qədim şəhər olan Şəkinin yaxınlığında yerləşir. Hökumətimiz məscidlərin, pravoslav və katolik kilsələrinin, habelə sinaqoqların inşası və təmirinə maliyyə vəsaiti ayırır. Bu, bizim siyasətimiz və həyat tərzimizdir. Əsrlər boyu Azərbaycan, ölkəmizdə mövcud olan siyasi və sosial vəziyyətə baxmayaraq, bu sərvəti qoruyub saxlamışdır”.

Dözüm süzlüyə, ayrı-seçkiliyə, ksenofobiyaya, müxtəlifliyə qarşı olan qorxuya qalib gəldiyimiz gün bu mübarizədə uğur əldə

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

edə bilərik. Zorakılıq tərəfdarları dini dəyərləri təhrif etməklə yaratdıqları utopiyalarla gənc nəsillərə təsir göstərir, onları fəlakətə aparırlar. Bunun əvəzində yeni nəsillərə inancları, ədaləti, bərabərliyi əsas götürərək həqiqi mesajları ən doğru şəkildə öyrətməliyik. Müxtəlif dinlərin nümayəndələri olaraq bunu bacardığımızda dünyanın hamımızın birlikdə yaşaya biləcəyi yer olduğu daha yaxşı anlaşılacaq.

Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsində mövcud olan multikulturalizm azərbaycançılıq məfkurəsinin tərkib hissəsi olmaqla bölgənin ənənəsinə çevrilmişdir. Lənkəranda multikulturalizm və dini tolerantlıq yüksək səviyyədədir. İstər başqa dinlərin nümayəndələrinə, istərsə də İslamın fərqli məzhəblərinə mənsub olanlara qarşı bəslənən multikultural münasibət əslində dünya üçün nümunədir.

Multikulturalizmin vətəndaşların ənənə və həyat tərzinə çevrilməsi onun inkişafının ən yüksək mərhələsidir. Bu mərhələdə vətəndaş cəmiyyəti multikulturalizmin cəmiyyətdə yayılmasında olduqca fəal rol oynayır. Multikulturalizm ideyaları ictimai şüurda möhkəmlənir. Azərbaycanda multikulturalizmin dövlət siyasəti və həyat tərzinə çevrilməsi onun yüksək inkişaf mərhələsindən xəbər verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin xalqımızın həyat tərzinə çevrilməsini haqlı olaraq mühüm üstünlük hesab edir: “Azərbaycanda hökm sürən ab-hava, dinlərarası, millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm dəyərləri - bunlar bizim üçün adi həyat tərzidir. Lakin, biz bəzi başqa ölkələrə nəzər yetirsək

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

görərik ki, bu heç də hər yerdə belə deyil. Əksinə, milli və dini zəmində qarşıdurmalar, müharibələr, toqquşmalar baş verir, məzhəb toqquşması zəminində qan tökülür”.

Multikulturalizm ili çərçivəsində Lənkəran şəhər İH-nin, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin habelə, bir sıra təşkilatlar tərəfindən Lənkəranda elmi-praktiki konfranslar keçirilmiş, seminar-treninglər təşkil edilmişdir. Bu maarifləndirici tədbirlərdə Lənkəran şəhər İH-nin başçısı, ziyalılar, din xadimləri və gənc nəslin nümayəndələri iştirak etmişlər.

Apardıığımız araşdırma nəticəsində bizə aydın oldu ki, Lənkəranda multikultural dəyərlərin ənənəyə çevrilməsinin bir neçə səbəbləri vardır:

- a) Bölgədə yaşayan insanların qonaqpərvərliyi.
- b) Ziyalıların və din xadimlərinin rolu.
- c) İslam adətləri.
- d) Multikulturalizmə təhdid edən ünsürlər.
- e) Davamlı olaraq maarifləndirmənin aparılması.

Bir sözlə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin təbirincə desək, bu gün multikulturalizmin alternativini yoxdur. Mənəvi dəyərlər baxımından ölkəmizin bu sahədə liderə çevrilməsi, dünya xalqları üçün əvəzsiz nümunə kimi qəbul olunması qürurvericidir.

MULTİKULTURALİZM

“Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!”

Heydər Əliyev

Müxtəlif dinlərin, fərqli baxışları və mədəniyyətlərini özündə birləşdirməyi bacaran birgəyaşayış anlayışı müasir dünyada multikulturalizm kimi ifadə olunmaqdadır. Hazırda bütün dünya ölkələrində fərqli mədəniyyətlər mövcuddur. Lakin, heç də bütün dövlətlərdə multikulturalizm dəyərləri öz əksini tapmamışdır. Cəmiyyətin fərqli adətləri etnik, mədəni, dini baxışlarından doğan ənənələrdir.

Multikulturalizm sözünün etimoloji mənası ingilis dilindən tərcümədə “çoxlu mədəniyyətlər” (multi-çox, kultura-mədəniyyət) deməkdir. Əslində multikulturalizm insan övladının dilindən, inancından və irqindən asılı olmayaraq birlikdə yaşamasıdır.

Bloemraad və Wright kimi araşdırmaçıların qənaətinə görə multikulturalizm anlayışını 4 qrupda cəmləşdirmək olar.

1. Multikulturalizm əhalinin müxtəlifliyi barədə demoqrafik faktların təsviridir.

2. Multikulturalizm ədalət və bərabərlik fəlsəfəsidir.

3. Multikulturalizm etnik, mədəni, irqi və dini müxtəlifliyi idarə etmək üçün əsas vasitədir.

4. Multikulturalizm müxtəlifliyin ictimai fikirdə tanınması və dəyər verilməsidir.

Multikulturalizm ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, azsaylı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir.

Multikulturalizm modeli dedikdə, bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir.

Müasir dünyanın inkişaf etmiş əksər dövlətlərində multikulturalizm prinsipləri aşağı səviyyədədir. Hegemon dövlətlərdə irqi ayrı-seçkilik, gender bərabərsizliyi, miqrantlarla rəftar, plüralizm, ksenofobiya, islamafobiya, antisemitizm və başqa halları açıq müşahidə etməkdəyik. Hətta Almaniya kansleri Angela Merkel ölkəsində multikulturalizmin iflasa uğradığını dilə gətirmişdir.

Vətənimiz Azərbaycanda millətlərin formalaşdığı, qayıb-qarıxdığı uzun tarixi yolda müxtəlif etnik, mədəni, dini qruplar mövcud olmuşdur. Azərbaycanda etnik müxtəlifliyin ölkənin bütün ərazisi üzrə paylanması mədəniyyətimizə çalar verən ən mühüm amillərdən biridir. Azərbaycanda etnik müxtəliflik və mədəni zənginlik Böyük Britaniya, Fransa, Hollandiya, İtaliya

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

kimi ölkələrdən və bir çox Avropa dövlətlərindən daha çoxdur.

Azərbaycan müxtəlif etnik və dini qrupların ənənəvi dözümlülük və harmonik birgəyaşayışı üzərində qurulmuş və həyata keçirilən milli siyasətin aparıldığı çoxmillətli və çoxdini ölkədir. Qanun mənşəyindən, milliyyətindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir.

Bir neçə əsr ərzində milli azlıqlara mənsub olan şəxslər Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan xalqı ilə sülh və harmoniya şəraitində yaşamış və yaşayırlar. Azərbaycan tarixən unikal çoxmillətli cəmiyyət olduğu üçün bu multi-mədəniyyətli, multi-etnik irs bu gün də Azərbaycanda qorunub saxlanılmaqdadır.

Ölkəmizin 20% ərazisini işğal etmiş mənfur qonşumuz Ermənistanla silahlı münaqişə nəticəsində mövcud olan çətinliklər, erməni silahlı qüvvələri və terrorist qruplaşmalarının təşkil etdiyi etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində azərbaycanlılarla yanaşı müxtəlif milli azlıqlara mənsub olan şəxslərdən ibarət (kürdlər, ruslar, yəhudilər və s.) təxminən 1 milyona yaxın vətəndaşımız qaçqın və məcburi köçkün statusu almışdır. Müharibə şəraitində və keçid dövründə problemlərin mövcudluğuna baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti milli azlıqların hüquqlarının qorunması sahəsində ardıcıl siyasətini davam etdirir.

Azərbaycan Respublikasında milli azlıqların sayının, dilinin və sıx yaşayış yerlərinin struktur tərkibi aşağıdakı kimidir:

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Milli azlıq	Sayı	Dili	Sıx yaşadığı ərazi
Ləzgilər	178000	Qafqaz dillərinin Dağıstan qrupuna aid olan ləzgi dili,	Azərbaycanın şimal bölgələri
Ruslar	141700	Şərqi-slavyan qrupuna aid olan rus dili	Sənaye şəhərlərində, eləcə də bir neçə kənd təsərrüfatı bölgələri
Ermənilər	120700	Hind-avropa dil ailəsinə aid olan erməni dili	Dağlıq Qarabağ, Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsinə baxmayaraq məlumata görə, 30 minə yaxın erməni
Talışlar	76800	Hind-avropa dil ailəsinin İran qrupuna aid olan talış dili	Cənub-Şərq bölgələri
Avarlar	50900	Qafqaz dillərinin Dağıstan qrupuna aid olan avar dili,	Şimal bölgələri
Məhsəfi türkləri	43400	Azərbaycan dili	Şimal və aral bölgələr
Tatarlar	30000	Türk dil ailəsinə aid olan tatar dili, eləcə də rus dili	Azərbaycanın şəhərləri
Ukraynalılar	29000	Şərqi-Slavyan dil ailəsinə aid olan Ukrayna dili,	Bakı
Saxurlar	15900	Qafqaz dillərinin Dağıstan qolunun Cənub-Şərq qrupuna aid olan saxur dili	Zaqatala rayonu
Gürcülər	14900	Qafqaz dillərinin Kartvelian qrupuna aid olan gürcü dili	Qax rayonu
Kürdlər	13100	İran dil qrupuna aid olan kürd dili	Ermənistanla silahlı münaqişədən əvvəl Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı və Zəngilan rayonlarında sıx yaşamışdılar. Bu ərazilərin işğalı nəticəsində
Tatlar	10900	İran dil qrupuna aid olan tat dili	Şimal bölgələri
Yəhudilər	8900	Semit dil ailəsinə aid Semit qrupuna daxil olan yəhudi dili	Quba rayonu və Bakı şəhəri

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Udinlər	4100	Qafqaz dil ailəsinin Dağıstan qrupuna aid olan udin dili	Şimal bölgələri
----------------	------	--	-----------------

(Azərbaycanda milli azlıqlar ölkə əhalisinin 9,4%-ni təşkil edir.)

Hal-hazırda Azərbaycanda onlarla milli mədəniyyət mərkəzi fəaliyyət göstərir. Onların arasında “Birlik” cəmiyyəti, Rus icması, Slavyan mədəniyyət mərkəzi, Azərbaycan-İsrail icması, Ukrayna cəmiyyəti, Kürd mədəni mərkəzi “Ronai”, “Samur” ləzgi milli mərkəzi, “Azərbaycan-Slavyan” mədəniyyət mərkəzi, Tat mədəniyyət mərkəzi, “Azərbaycan-tatar” cəmiyyəti, Tatar mədəniyyət cəmiyyəti “Turqan-tel”, Tatar mədəniyyət mərkəzi “Yaşlıq”, Krım tatarları cəmiyyəti “Krım”, gürcü cəmiyyəti, Azərbaycan gürcülərinin humanitar cəmiyyəti, İngiloy icması, Çeçen mədəniyyət mərkəzi, Axısxa türklərinin “Vətən” cəmiyyəti, Axısxa türk qadınlarının “Sona” cəmiyyəti, Talış mədəniyyət mərkəzi, Avar cəmiyyəti, Dağ yəhudilərinin icması, Avropa yəhudiləri (Aşkenazi) icması, Gürcü yəhudi icması, Yəhudilərin qadın humanitar assosiasiyası, “Kapelhaus” alman mədəniyyət icması, Udin mədəniyyət mərkəzi, Polyak mədəniyyət mərkəzi “Polonia”, Beynəlxalq Talış assosiasiyası “Mada”, Talış assosiasiyası “Avesta”, Udin mədəniyyət mərkəzi “Orain”, “Buducq” mədəniyyət mərkəzi, Saxur mədəniyyət mərkəzi. Milli azlıqların sıx yerləşdiyi ərazilərdə həvəskar cəmiyyətlər, milli və dövlət teatrları, həvəskar assosiasiyalar və maraqlı qrupları fəaliyyət göstərir. Məsələn, Qusar rayonunda Ləzgi, Qax rayonunda isə Gürcü Dövlət teatrları, Astarə və

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Lənkəran rayonlarında Talış folklor qrupları fəaliyyət göstərir.

Milli azlıqların dillərində onlarla qəzet və jurnallar nəşr olunur. Hər gün onların dillərində radio və televiziya proqramları yayımlanır.

Müxtəlif milli azlıqların nümayəndələri Azərbaycanın dövlət qurumlarında təmsil olunmaqdadırlar. Milli azlıqların sıx yaşadığı ərazilərdə yerli əhalinin nümayəndələri yerli hakimiyyət orqanlarının rəhbər vəzifələrində fəaliyyət göstərirlər. Milli azlıqlara mənsub şəxslər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin icra Aparatında, Milli Məclisdə, Nazirlər Kabineti, Konstitusiya məhkəməsi, Mərkəzi seçki komissiyası, hüquq-mühafizə orqanları və digər dövlət qurumlarında çalışırlar. Milli azlıqların nümayəndələri Milli Məclisin bəzi daimi komissiyalarının sədr və ya sədr müavini vəzifələrində çalışırlar.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Azərbaycanda etnik, dini, milli-mənsubiyyət fərqliliyi heç bir halda müşahidə olunmur.

ƏSRLƏRDƏN GƏLƏN SƏS - AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM

“Bu gün multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir və eyni zamanda, həyat tərzidir.”

İlham Əliyev

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ümum-milli liderimiz Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi siyasi kursa uyğun olaraq dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi, vicdan azadlığının təmin edilməsi, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub-saxlanması, tarixi-dini abidələrimizin bərpası, multikulturalizmin təbliğ olunması sahəsində uğurlu yol keçmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdığı dövlət din münasibətləri sisteminin effektivliyini təmin edən başlıca amil, həmin sistemin Azərbaycan xalqının xarakterik xüsusiyyətlərinə, dövrün müasir tələblərinə və vicdan azadlığının təmin olunması prinsiplərinə əsaslanmasıdır.

Bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin ulu öndərin zəngin siyasi irsinə söykənən ardıcıl, məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində ölkəmiz digər sahələrdə olduğu kimi dinə, vicdan azadlığına, tolerant və multikultural dəyərlərə münasibətdə nümunəvi dövlətə çevrilib.

Qürurla deyə bilərik ki, bu gün dinlər və sivilizasiyalararası dialoqun baş tutması üçün əsas şərtə çevrilən və mütərəqqi

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

dünya tərəfindən başlıca demokratik dəyərlərdən biri kimi təbliğ olunan multikulturalizm Azərbaycan xalqının əsrlər boyu formalaşan xüsusiyyətidir.

Azərbaycanda mədəniyyətlərarası dialoq, birgəyaşayış anlayışlarını özündə birləşdirən multikulturalizm dəyərlərinə daim hörmətlə yanaşılmış, tarixin heç bir dönəmində vətənimizdə dinlərarası, məzhəblərarası və mədəniyyətlərarası qarşıdurma olmamışdır. Bu ənənə günümüzdə də aktuallığını itirməmişdir. Azərbaycanda multikulturalizm sahəsində dinlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm işlər görülməkdədir.

Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin əsasını təşkil edən, zəngin tarixə malik İslam dini ölkəmizdə VII əsrin ortalarından yayılmağa başlamış, ictimai şüurda hakim yer tutmuşdur. İslam özündən əvvəlki dinlərə nəinki qadağa qoymuş, əksinə ayrı-ayrı dinlərə etiqad edən insanların vicdan azadlığının, öz məbədlərində dini ayin və mərasimlərini sərbəst yerinə yetirmək haqqının toxunulmazlığını təmin etmiş, tövhid prinsiplərinə zidd olmayan ənənələrin legitimliyini qoruyub saxlamışdır. Nəticədə, İslam dünyasına qovuşan Azərbaycanda bütün xalqlar öz dini etiqadlarını, adət-ənənələrini günümüzədək qoruyub saxlaya bilmişlər. Ölkəmizdə bu gün də bir çox dinlərin milli-mənəvi dəyərləri, abidələri bərpa və mühafizə olunur. Bütün bunlar ölkədə güclü tolerantlıq ənənələrinin, multikulturalizmin təşəkkülünə, möhkəmlənməsinə və inkişafına gətirib çıxarmışdır.

Keçmiş sovetlər dönəmində quruma üzv olan bütün

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

millətləri öz milli-mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşdıraraq kommunist ideologiyası təsiri altında formalaşdırırdılar. Bu ideologiya əslində mövcud olmayan “sovet ailəsi” qanunlarını təbliğ edirdi. Mənəvi dəyərlər 70 il müddətində birliyin üzvü olan millətlərə xurafat adı altında təqdim olunurdu.

Bu illərdə xalqımız milli-mənəvi dəyərlərindən uzaqlaşdırmağa cəhd edilmiş, doğma bayramlarını belə qeyd edə bilməmiş, dini etiqadlara qadağa qoyularaq məscid və ibadət evlərinə getmək yasaq edilmişdir. Ötən əsrin 70-ci illərində hakimiyyətə gəlmiş Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasında, multikultural yaşayışın təbliğ olunmasında müstəsna xidmətlər göstərmişdir. Ulu öndərin uzaqgörənliyi sayəsində bölgələrdə tariximizin qorunması üçün tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradılmış, Azərbaycan folklorunun dərinədən araşdırılması, Novruz bayramının yüksək səviyyədə keçirilməsi, milli mərasimlərin təbliği istiqamətində ardıcıl tədbirlər ənənə halını almışdır.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra yenidən hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev dövlət quruculuğu ilə yanaşı mədəni irsimizin, mənəvi dəyərlərimizin qayğısına qalmış, dinlərarası dialoqla, multikulturalizmlə, humanitar məsələlərlə bağlı ümummilli liderin göstərişi ilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. Həmçinin Bakıda və regionlarda məscid, kilsə, sinaqoq və ziyarətgahlar bərpa olunmuş, yeni ibadət ocaqlarının tikintisi sürətlənərək inanclı insanların istifadəsinə verilmişdir

Ümummilli lider məscidlərlə yanaşı kilsə və sinaqoqlarda

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

etdiyi çıxışlarında daim Azərbaycanda əsrlərdən bəri mövcud olan tolerantlıq ənənələrindən söhbət açmışdır. Ölkəmizdə yaşayan yəhudi və xristian icmalarının rəhbərləri Heydər Əliyevin onlara və inanclarına göstərdiyi qayğı haqqında Avropa və Amerikada keçirilən nüfuzlu konfranslarda çıxışlar edərək, tolerantlıq baxımından Qərbə nümunə olan Azərbaycanın din modelindən danışmış və ölkəmizdə yaşamaqdan məmnun olduqlarını vurğulamışlar.

Əsrlərdir qorunan və birgəyaşayış mədəniyyətimizin əsasını təşkil edən ənənə Prezident İlham Əliyev cənabları tərəfindən 2016-cı ilin Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan olunması haqqında fərmanında da öz əksini tapmışdır.

Cənab İlham Əliyev bütün dini mərasimlərlə bağlı rəsmi tədbirlər zamanı multikultural dəyərlərə böyük ehtiramla yanaşır, ölkədə yaşayan inanclıların bərabər statusa

malik olduğunu xatırladır. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə həzrətlərinin hər il Ramazan ayında təşkil etdiyi və müxtəlif dinlərin nümayəndələri ilə birlikdə iftar süfrəsinə ölkə başçısının qatılması tolerantlığın bariz nümunəsidir. Bu hadisə artıq ənənə halını alaraq bütün dünyaya multikulturalizm mesajı və ən böyük tolerantlıq nümunəsinin təqdimatıdır.

Bu gün dünyada dinlərarası, məzhəblərarası münasibətlərdə

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

gərginliyin artdığı, islamafobiya, ksenofobiya, antisemitizmin tuğyan etdiyi dövrdə multikulturalizm dəyərlərinə söykənərək onu qorumaq dövlətin nailiyyətidir. Azərbaycan dövlətinin, onun layiqli vətəndaşlarının bu sahədə qazandığı böyük uğurlardan biri multikulturalizmdir. Bu cür birgəyaşayışı qorumalı, onu gələcək nəsillərə, övladlarımıza ötürməyi bacarmalıyıq.

Azərbaycan dövlətinin ərsəyə gətirdiyi, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin və Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin təbliğ etdiyi multikulturalizm dəyərləri İslamın ana qaynağı hesab edilən Qurani-Kərimə və Peyğəmbərimizin kəlamlarına söykənmişdir. Birgəyaşayış haqqında Qurani-Kərimin bir çox ayəsində, Peyğəmbərimizin, imamlarmızın, böyük alimlərimizin kəlamlarında bu barədə dəyərli tövsiyələr verilmiş, etiqad etdiyi inancla yanaşı bütün insanlara bir atanın, Adəm peyğəmbərin övladı olması xatırlanmışdır.

Belə ki, İslam mənbələrində Peyğəmbərimizin həyatı ilə bağlı rəvayət nəql olunmuş, Allah elçisinin nə qədər multikultural dəyərlərə üstünlük verməsi göstərilmişdir. Rəvayətdə nəql olunur ki, “İslam Peyğəmbəri bir gün yaxın qohumu və səhabəsi İbn Abbasla (619-687) birlikdə Kəbə evinin yanında oturmuş və bu zaman bir dəstə insanın müşayəti ilə dünyasını dəyişmiş şəxsi tabutla aparıldığını görən Peyğəmbər dərhal ayağa qalxmışdır. İbn Abbas Peyğəmbərə “Ya Rəsulullah, gələn bir yəhudi cənazəsidir, sən onun üçün ayağa durmağın nə deməkdir?!”. Peyğəmbər isə İbn Abbasa: “Yəhudi olsa belə, onu da, bir ana dünyaya gətirmiş, bir ata ərsəyə çatdırmışdır. Nəfəs alan, nəfəs verən insan övladı olmuşdur,” - cavabını vermişdir.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Azərbaycanımızın əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi və zəngin təbiəti hələ qədim dövrlərdən bu ərazinin geniş yaşayış məskəninə çevrilməsinə səbəb olmuş, burada Zərdüştlük, Xristianlıq və İslam dini yayılmışdır. Qədim inancların adətləri, tarixi qədimliyi bu günə qədər qalmaqdadır. Dini inancların fərqli olduğu, yayıldığı məkanlarda müxtəlif etnosların sülh içində yaşaması ən böyük multikultural ənənədir. Bu tarixi ənənəni Azərbaycan türkləri ilə bərabər dağ yəhudiləri, tatlar, talışlar, kürdlər, molokanlar, ingiloylar, saxurlar, avarlar, ləzgilər, xınalıqlılar, buduqlular, rutullar, udilər, assiryalılar və qızlar bu günə qədər qorumaqdadırlar.

Azərbaycanımızın füsunkar təbiətə malik, cənub mirvarisi adlanan Lənkəran bölgəsi də öz növbəsində zəngin birgəyaşayış mədəniyyətinə, multikultural adətlərə malikdir. Əsrlərdir ki, burada Azərbaycan türkləri ilə yanaşı talışlar, ruslar və bir sıra azsaylı xalqlar yaşamaqdadırlar. Burada mövcud olan etnik qrupların nümayəndələri özlərini azərbaycanlı saysalar da, hər bir qrup özünəməxsus fərqli mədəniyyətin, inancın sahibidir. Lənkəranda fərqli mədəniyyətlər, inanc və adətlər o qədər bir-birinə qarışmışdır ki, müasir multikulturalizm prinsiplərini də üstələmişdir.

MƏDƏNİYYƏTLƏRİN QOVUŞDUĞU ÜNVAN LƏNKƏRAN

Cənub mirvarisi, Xan Lənkəran

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Lənkəran Xəzər dənizinin cənub-qərb sahilində, okean səviyyəsindən 28-27 metr aşağıda, 38 şimal, 40 şərq en dairəsində yerləşir. İlk dəfə Lənkəran adına 1357-

ci ildə Təvəkkül bin Bəzzaz tərəfindən yazılmış “Səfvətüs-səfa” əsərində “Ləngərkən”anın qədim yaşayış yeri olduğu barədə məlumatla rastlaşırıq.

Daha sonra Ramazan ibn Şeyxəli Lənkəraninin 1409-cü ildə “Fərrüxnameyi-cəməli” və həmin kitabı ərəb dilindən fars dilinə tərcümə etmiş Möhübəli ibn Əhmədi Ləngərkənaninin təxəllüslərində Lənkəran sözünün ayrı-ayrı formalarını görmək olar.

Həmçinin A.Bakıxanovun 1841-ci ildə yazdığı “Gülüstani-irəm”, Mirzə Əhməd Mirzə Xudaverdi oğlunun “Əxbərnəmə” əsərində Lənkəran “Ləngərkünan” kimi qeyd olunmuşdur. Lənkəran şəhərinin isə IX əsrdə indiki Bəlləbur kəndi ərazisində yerləşməsi barədə Səidəli Kazımbəyovlu 1869-cu ildə yazdığı “Cavahirnameyi-Lənkəran” adlı kitabında qeyd etmişdir.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Maraqlıdır ki, Bəlləbur kəndində yerləşən qalanın, IV əsrdə Sasani şahı II Şapurun (309-379) canişini Hilal Balbur tərəfindən tikildiyi göstərilmişdir. Suyun qalxması nəticəsində Lənkəran sakinləri əsasən bu ərazi ilə yanaşı, Şağlaküçə, Qurumba və Kərgəlan kəndləri ərazisində nisbətən yüksəklikdə olan yerlərə köçmüş və müvəqqəti olaraq məskən salmışlar.

Lənkəran ovalığı bir vaxtlar Talış dağlarının ətəylərinə kimi suyun altında olması haqqında Hışkədəre kəndində aparılan tədqiqatlardan, S. Kazımbəyöğlunun qeyd etdiyi kimi dəniz suyunun Ərkivana çatması, Astaranın Pəlikəş kəndində ağır çəkiddə gəmi lövbərinin aşkar edilməsi, bir sıra tapıntı və məlumatlar bunun açıq göstəricisidir.

XVI əsr İngiltərə-Moskva ticarət kompaniyasının müvəkkili Çepmen səyahəti zamanı Layqon şəhərində, alman imperatoru Rudolf Habsburqun I Şah Abbasa (1571-1629) göndərdiyi səfir Stefan Kakaş və onun katibi Tektanderin Almaniyada saxlanılan hesabatlarında Lankon kəndinin adını çəkmiş, XVII əsrdə yaşamış alman alimi Adam Oleari isə bu şəhəri əlyazmalarında «Lənkərkunan» adlandırmışdır.

1614-cü ildə rus səyyahı və diplomatı Brexov hesabatında Qızılağacdən Lyanqarana gəldiyini göstərmiş, 1638-ci ildə A. Suxanov, 1670-ci ildə Hollandiya dənizçisi Yan Streis müxtəlif müzey və səfirliklərə verdikləri hesabatlarda Lənkəranın adını dənə-dənə çəkmiş, Şotlandiyalı Bel 1717-ci ildə Lanqarana, oradan da Qızılağaca gəldiyini bildirmişdir.

Bu ərazilərdə 1640 metr hündürlükdə olan Büzeyir ma-

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

ğarası ilə yanaşı, e.ə XIV-VII əsrlərdən qədim mədəniyyətin nümunələrini özündə əks etdirən bir sıra nadir tapıntılar vardır. Bu ərazilərdə Kaspi, Hirkan, Kadusi və Sakların qədim izləri hələ də qalmaqdadır.

Kaspi tayfası haqqında ilk dəfə e.ə IV əsrdə Miletli Hekatey, e.ə. V əsrdə Heredot, Elian və başqaları məlumat vermiş, onların təsərrüfatı, mədəniyyəti haqqında yazmışlar. Həmin dövrlərdə kaspilər yüksək mədəniyyətə malik idilər. Kaspilər balıq yağından məlhəm hazırlamağı bacarmış, çoxlu xırda və iribuynuzlu heyvanlara sahib olmuşlar. Şərq bazarlarını qiymətli daşlarla təmin edərək iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirmişlər.

İndiki Astara və Lənkəran rayonlarının böyük ərazisini əhatə edən Hirkan qoruğu yaşayış məskəninə də tarixi qədimdir. Hirkan ərazisində bitən su fındığının yaşı buzlaşma dövrünə qədər gedib çıxır. Tarixi mənbələrdə Hirkan yaşayış məskəninə adı I minilliyin ortalarından çəkilmişdir.

Kadusi tayfasının isə miladdan əvvəlki dövrlərdən burada məskən salması, yaşaması qeyd olunmuşdur. Bu tayfa haqqında antik müəlliflər e.ə 331-ci ildə baş vermiş Cancal döyüşündə iştirak etmələri haqqında məxəzlərdə məlumat vermişlər.

Həmçinin e.ə VIII əsrin 2-ci yarısında sakların bu ərazilərə köç etməsi Urmiya gölü ətrafında məskən salmaları qeyd olunmuşdur.

Burada yaşayan tayfalar maldarlıq və əkinçiliklə məşğul olmuş, arxeoloji qazıntılar zamanı bir sıra əkinçilik alətləri ilə yanaşı, balıqtutma ləvazimatları da aşkar edilmişdir. Tunc

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

dövründən dəmir dövrünə kimi bu bölgənin sakinləri dağlıq və dağətəyi yerlərdə, dəniz və çay kənarında yaşamağa üstünlük vermişlər.

Daha çox dənizə yaxın olan ərazilərdə yaşayanlar (Lənkəran, Astara və Masallının bir sıra kəndləri) balıq və düyü yeməklərindən, dağlıq və dağətəyi zonada yaşayanlar isə buğda çörəyindən, ətdən istifadə etmişlər. Azərbaycan mətbəxinin ən ləziz yeməklərindən biri olan ləvəngi, qədim dövrün və bu ərazilərdə oturaq həyat tərzini keçirən kadusilərin yadigarıdır.

Lənkəran şəhərinin inşası tarixi bəzədə, bu günə qədər dəqiq məlumatın olmadığına və bu sahədə kifayət qədər tədqiqatlar aparılmadığına görə şəhərin yaranma tarixi haqqında yekun söz demək çətindir. Tarixçilər tərəfindən göstərilən Lənkəran şəhərinin yaşını Çepmenin (1568-69) xatirələrinə əsasən qiymətləndirmək düzgün deyildir.

IX əsrdən etibarən ərəb mənbələrində Talış vilayətinin adı çəkilmiş, ayrı-ayrı dövrlərdə Manna, Atropatena, Sacilər, Salarilər və başqa dövlətlərin tərkibində olmuşdur. Dəfələrlə Səfəvi şahları Lənkəranda olmuş ana-babalarını, Şeyx Zahidi ziyarət etmişlər.

XVIII əsrin 20-ci illərində Lənkəran rusların işğalına məruz qalmış və ruslar burada çox qala bilmədikləri üçün bu əyalət yenidən Nadir şahın hakimiyyəti altına keçmişdir. 1747-ci ildə Nadir şah öldürüldükdən sonra Seyid Abbas tərəfindən Talış xanlığının əsası qoyulmuşdur. Seyid Abbasın xələfi olan Qara xan paytaxtı Astaradan Lənkərana köçürmüş, XVIII əsrin

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
ortalarından etibarən Lənkəranda “Böyük bazar”, “Kiçik bazar”,
“Qala” və başqa məhəllələr yaranmış, şəhər surətlə inkişaf
etmişdir.

Lənkəran sözünün mənşəyinə gəlincə bu sözün, mənbələrdə
talış və fars sözlərindən alınması göstərilmişdir. Lənkəran
toponimi talışca “leynə” (lenə) qamış, “kon” (kəon) evlər,
fars dilində isə “lənq” ləngimək, “kəran” yer (məskən) kimi
göstərilə də, tədqiqatçılar bu sözü “ləvbərsalanlar”, “ləmkon”
(ləmli evlər), “lanqon” (iki çolaq), “lənkə” (yuva evlər) kimi
də, izah etmişlər.

Hazırda Azərbaycanın cənub-şərqində, paytaxt Bakıdan
268 km məsafədə cənubdan Astara, qərbdən Lerik, şimaldan
Masallı rayonları, şərqdən Xəzər dənizi ilə həmsərhəd olan
Lənkəran şəhəri ölkədə aparılan uğurlu siyasət və regionların
sosial-iqtisadi inkişafı proqramının tətbiqi nəticəsində günü-
gündən gözəlləşməkdədir.

Lənkəran aqrar-sənaye rayonudur. Tərəvəz və çay isteh-
salına görə ölkədə birinci yerdədir. Respublikada istehsal edilən
tərəvəz-bostan məhsullarının 56 faizi, yaşıl çay yarpağının 98
faizi, sitrus bitki məhsullarının 100 faizi, üzümün 15 faizi Lən-
kəran iqtisadi rayonunun (Lənkəran, Cəlilabad, Masallı, Astara,
Lerik, Yardımlı) payına düşür.

Rayonun iqtisadi və sosial həyatında son illər müşahidə
olunan yüksəliş 2017-ci ildə də davam etmişdir. Bu prosesləri
əyani nümayiş etdirən makroiqtisadi göstəricilər isə əvvəlki
illərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Sahəsi 1539,4 km² olan inzibati rayonun ərazisinin 91,3 min hektarını quru sahə təşkil edir. 2017-ci ilin yanvar ayına olan məlumata görə Lənkəranda 225209 nəfər əhali vardır.

Əhalinin məskunlaşma sıxlığı respublikanın başqa rayonları ilə müqayisədə yüksəkdir. Milli tərkibə görə, Lənkəranda 1897-ci ildə 35,8 min, 1926-ci ildə 77,3 min, 1939-cü ildə 87,5 min talış qeydə alınmışdır.

2009-cu ilin siyahıya alınmasına əsasən Lənkəran rayonunda əhalinin milli tərkibi belə olmuşdur:

Azərbaycanlılar-86 %

Talışlar-13,6 %

Ruslar-0,3 %

Ukraynalılar-0,1 %

TALIŞLAR

“Talış köklü adamların hamısı azərbaycanlı kimi yüz illərlə Azərbaycanın vahid ailəsinə birləşmiş, bir-birinə qovuşmuşlar, onları bir birindən ayırmaq olmaz. Bu, əti dırnaqdan ayırmağa bərabərdir.”

Heydər Əliyev

Talışlar daha çox Azərbaycan Respublikası ərazisində cənub-şərqdə, əsasən Lənkəran, Astara, Masallı və Lerik rayonlarında yaşayırlar. Keçmiş sovet alimləri talışları birmənalı olaraq yerli əhali hesab etmişlər. Belə ki, onlar talışları Azərbaycanın ən qədim yerli tayfalarından olan Kadusilərin nəslə hesab edirdilər. Lakin qərb alimləri buna şübhə ilə yanaşırlar. Onların fikrincə, talışların Azərbaycana gəlişi (XIII əsrdə) Çingiz xanın sərkərdəsi olan Talışın adı ilə bağlıdır.

Əksər tarixçilər talışların əcdadı kimi Kadusi tayfasını göstərmişlər. Buna Kadusilərin Strabon, Herodot, Plutarx, Dionis kimi tarixçilərin qeydlərində rast gəlmək mümkündür. Kadusilər daha çox Atropatena və Qafqaz Albaniyasında dağlarda və dənizkənarında yaşayan xalq kimi göstərilmişdir.

Əsrlərdir ki, bu ərazilərdə talışlar talış-türk demədən həyat sürmüşlər. Talışlar Lənkəran ərazisində yaşayan digər xalqlar kimi bütün imtiyazlarda pay sahibi olmuş, azərbaycançılıq prinsiplərini qoruyub saxlamışlar. Ümumilikdə talış xalqının

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
tarixinə nəzər saldıqda bu xalqın qədim tarixə, mədəniyyətə malik olmasının şahidi olur.

Heç təsadüfi deyil ki, bu diyarda tanınmış zadəgan nəsillər, eləcə də böyük tayfalar vardır. Talış diyarından çıxan bu nəsillərdən bir qismi: Talışxanovlar, Mehmandarovlar, Nurullabəyovlar, Kələntərovlar vətənimizin ictimai-siyasi mühitində öz sözünü demişlər. Bunlarla yanaşı diyarın özündə də birləşmiş böyük tayfalar və nəsillər vardır: Qədim Dağ Əmirlər (xan, bəy) nəsli, Seyid Piran nəsli, Orand tayfa birliyi və başqa tayfaları buna nümunə kimi göstərmək olar.

TALIŞ DİLİ

“Talış dağlarının ətəyində, bu gözəl, dilbər güşədə yaşayan talışlar, azərbaycanlılar hamısı birdirlər, hamısı vahid Azərbaycan xalqıdır.”

Heydər Əliyev

Hind-Avropa dillərinin Hind-İran qoluna daxildir. Talış dilinin daxil olduğu Hind-İran dilləri qrupunda İran dil qrupuna daxil olan şimal-qərbi İran dil yarımqrupunun qoludur.

Talış dilinin üç əsas böyük dialekti var. Şimal, mərkəz və cənub dialektləri. Şimal dialekti Azərbaycan ərazisində daha çox danışılır. Şimal dialekti 4 əsas şivəyə (Astara, Lerik, Lənkəran, Masallı) ayrılır.

13-22 aprel 2009-cu il rəsmi əhalinin siyahıya alınmasına əsasən ana dili talış dili olan Azərbaycan vətəndaşlarının sayı 68.689 nəfərdir. Azərbaycanda hazırda tədris proqramında talış dili öyrənilən 248 məktəb fəaliyyət göstərir. Bu məktəblərin ibtidai siniflərində həftədə iki dəfə talış dili tədris edilir.

TALIŞ XANLARI

Seyid Abbas

Seyid Abbas (1684-1749) 1654-cü ildə II Şah Abbas fərmanı ilə Xalxal mahalının Hır kəndindən Talış mahalına göndərilir və burada dini işlərə baxır. O, burada hazırkı Xarxatan (Mənbələrdə kəndin adı Xərxətun, Xəxərton, Xılxaton, Xərqəltan, Xətoəton, Xartaqan, Xortaqan kimi keçmişdir) kəndində məskunlaşır. Seyid Abbas kənddə yaşayarkən yerli feodallarla sıx münasibətlər qurmuş, kəndin sahibi boradigahlı Əsəd bəyin bacısı Ahu xanımla evlənmişdir. Bu izdivacdən Cəmaləddin, Təhmasib və Sultanəli adlı oğlan övladları dünyaya gəlmişdir.

Seyid Abbas və qayınatası Əsəd bəy 1736-cı ildə Nadir Şah Əfsarın (1688-1747) başçılığı ilə keçirilən Muğan qurultayında iştirak etmiş, onun hakimiyyətini qəbul etmişdir. Seyid Abbas oğlu Cəmaləddini, və qayını Əli bəyi Nadir şahın hərbi qulluğuna göndərmişdir. Cəmaləddin hərbi qulluğda xüsusi olaraq fərqləndiyinə görə 1741(1742)-ci ildə Nadir şah tərəfindən “irsi xan” titulu ilə mükafatlandırılmışdır.

Seyid Abbas Nadir şahın vəfatından sonra Talış xanlığının əsasını (1747) qoyaraq xanlığın sərhədlərini müəyyənləşdirmişdi. Xanlığı idarə etdiyi qısa müddət ərzində böyük hörmət qazanmışdır.

Həmin dövrlərdə Talış xanlığına Lənkəran, Astara, Zuvand, Sebican, Vəryadüz və Biləsuvar daxil idi. Bu nahiyələrdə

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Astara, Lənkəran, Muranqul, Ərkivan, Dəştvənd (Masallıdan Neftçalaya kimi), Ucarud, Dırığ, Sırıq, Zuvand, Pirand və Orand mahalları mövcud idi.

Seyid Abbasın üç oğlu var idi: Seyid Təhmasib xan, Mirzə Məhəmməd bəy, Seyid Cəmaləddin.

Seyid Abbas hakimiyyətə gəldikdənən iki il sonra, 1749-cu ildə dünyasını dəyişir. Məzarı Lənkəranın Cil kəndində yerləşən “Sexəlifə” qəbristanlığındadır.

Seyid Cəmaləddin

Seyid Abbasın vəfatından sonra yerinə yeganə namizəd Seyid Cəmaləddin olur. Seyid Cəmaləddin tarixdə həmçinin “Qara xan” kimi də tanınmışdır. Bu ləqəb ona Nadir şah Əfşarın qoşununda xidmət edərkən zəhmli olduğuna görə verilmişdir. Bəziləri isə Cəmaləddinin qarayanız olduğu üçün “Qara” (Siyoli) adlanması qənaətindədirlər.

Qara xan çox tədbirli olmuş, xanlığın müdafiə qüdrətini artırmaq üçün daim çalışmışdır. Məhz xanlığın mərkəzini İrandan gələn təhlükədən qorumaq üçün Astaradan Lənkərana köçürmüşdür. Qara xanın hakimiyyətinin ilk illərində qoşun 3000 nəfərdən ibarət idi .

Qara xan hakimiyyəti illərində Lənkərana müxtəlif yerlərdən sənətkarlar gətirmiş, şəhərdə qala divarları, xan sarayı, məscid, hamam, bazar, karvansaray və digər tikililər inşa etdirmiş, şəhərin iqtisadi mərkəz kimi inkişaf etməsində mühüm rol oynamışdır.

Qara xan Rusiyaya daha çox meyilli olduğu üçün İran

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

hakimləri bunu qəbul edə bilməmiş, gilanlı Hidayət xan 1768-ci ildə 12000 nəfərlik qoşunla Talış xanlığına hücum etmişdir. Şundan qalasına çəkilən Qara xan bir müddət müqavimət göstərsə də, sonunda Hidayət xanla söhbət aparmış və ona xərac verdikdən sonra Hidayət xan geri çəkilmişdir.

Seyid Cəmaləddinin altı oğlu var idi: Mir Mustafa xan, Mir Əsgər bəy, Mir Mehdi bəy, Mir Yəhya bəy, Mir Əsədullah bəy, Mir Bağır bəy.

Mir Mustafa xan

1786-cı ildə Qara xan vəfat etdikdən sonra yerinə oğlu Mirmustafa xan (1786-1814) keçmiş, 27 il Talış mahalının xanı olmuşdur. Mir Mustafa xan Qara xanın böyük oğludur, ilk həyat yoldaşı Fəxrün-nisə xanımdır. Mir Mustafa xanın 14 övladı olmuşdur. Bu övladlardan 10-u oğlan, 4-ü qız idi:

1. Mir Həsən xan
2. Mir Hüseyn xan
3. Mir Məhəmməd xan
4. Mir Abbas bəy
5. Mir İsmayıl bəy
6. Mir Əsgər bəy
7. Mir Heydər xan
8. Mir Kərim bəy
9. Mir Talıb bəy
10. Mir Həmid xan
11. Qəmərəğa xanım
12. Böyük xanım
13. Səkinə xanım
14. Bəyim xanım

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Mirmustafa xan Azərbaycan tarixinə diplomat, sərkərdə və dövlət xadimi kimi daxil olmuşdur. Vəsiyyətinə uyğun olaraq ölümündən 109 il sonra (1923) Lənkərandakı məzarı açılaraq cənazəsi İraqın Kərbəla şəhərinə aparılır və orada dəfn edilir. Talış xanlarının övladları dövrünün tanınmış şəxsləri, ziyalıları olmuşlar. 19-cü əsrdən başlayaraq bu günə kimi bu nəsildən 14 nəfər general-mayor rütbəsi almışdır. Bu göstərici böyük bir nəsilin şanlı səhifəsidir.

Mir Həsən Xan

Bu tarixi şəxsiyyətə İran və rus tarixçiləri müxtəlif damğalar vurublar. Çünkü Mir Həsən Xanın adı İran və rus müstəmləkələrində azadlıq simvoluna cevrilmişdi. Sözsüz ki, imperiya ideoloqları Mir Həsən Xanın uğurlu hərbi yürüşləri, xüsusi ilə onun süvari dəstələrinin zəfərləri haqqında müsbət fikir deməzdilər.

1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsinin 4-cü maddəsinə əsasən Talış xanlığının torpaqları Rusiyaya verilməli idi. Mir Həsən Xan bundan imtina etdi. Bu hərəkəti ilə də Mir Həsən xan hər iki dövlətin düşməni sayıldı. İran ordusunun baş komandanı Abbas Mirzə (o, İran şahı Fətəli şahın böyük oğlu idi), Bala xanın rəhbərliyi altında Lənkərana qoşun yeritdi. Razılaşmaya görə Rusiya tərəfi də qaniçən, hiyləgər podpolkovnik Korniyenkonun başçılığı ilə Mir Həsən Xana qarşı Lənkərana qoşun göndərdi. Rusiya və Qacar (İran) qoşunları birləşərək Mir Həsən xana hücumu keçdilər. Qüvvələr nisbətini nəzərə alan xan, öz qoşunu ilə birlikdə Dırığ meşələrinə cəkilir və döyüşü orada davam

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

etdirir. Bu böyük döyüşdə Mir Həsən Xan nə ruslara, nə də iranlılara məğlub olmur. 1832-ci il iyulun 30-da İran şahı onu zəhərləyib öldürür.

Mir Həsən Xanın üç həyat yoldaşı var idi: birincisi Həşim xan Şirvanlının bacısı Bikə xanım, ikincisi Qalaqayınlı Məhəmməd Salah xanın qızı Xeyrənise, üçüncüsü Muğanlı Məhəmməd bəyin qızı Qızxanım idi. Bu qadınlardan 7 övladı olmuşdu. Dördü oğlan: Mir Abdulla bəy, Cavad bəy, Xanlar bəy, Kazım bəy. Üçü qız: Nisə xanım, Zəhra xanım və Sara xanım. Mir Həsən xanın nəslinin davamçıları bu gün də Masallıda, Lənkəranda, Astarada, Bakıda və İranın Nəmin şəhərində yaşayırlar.

RUSLAR

Dünyada bütün cəmiyyətlərdə mövcud olan dinlər həmin xalqların mədəniyyət və dünyagörüşlərinə öz təsirini göstərmişdir. Azərbaycan xalqı da bu məsələdə istisna təşkil etmir, amma azərbaycanlıların başqa xalqlardan fərqi ondadır ki, onların mədəniyyətinin, dünyagörüşünün formalaşmasında bir neçə dinin rolu olmuşdur. Xalqımızın tarixində önəmli rol oynamış dinlərdən biri də xristianlıqdır. Bizə qonşu olan Rusiya dövləti ilə uzun illərdən bəri olan əlaqələrimiz rus-xristian mədəniyyəti ilə yaxından tanış olmağımıza səbəb olmuşdu.

Çar hökumətinin müxtəlif dini təriqət nümayəndələrinin (malakan, duxobor, baptist) köçürülmə siyasəti nəticəsində Arxangelsk vilayətindən gəlmələr 1838-ci ildə Lənkəranın Vel kəndində məskunlaşmışlar.

1906-cı ildə burada məskunlaşmış rusların ayırdığı könüllü ianə hesabına orta məktəb tikilərək, Azərbaycan və rus dilində dərslər keçirilirdi. Həmin məktəbin ilk direktorları haqqında məlumat olmasa da Yevdokiya Osipovna Mrinskaya, İlya Yakovleviç Dyomin, Vera Mixaylovna Dyomina, Tsiva Angelina İliniçna ayrı-ayrı illərdə məktəbə rəhbərlik etmişlər. Hazırda məktəbin Azərbaycan və rus bölmələri vardır.

İLƏHİ QANUNLARIN AƏƏNGDARLIĐI

Kilsə və sinaqoqlar

Tolerantlıq diyarı olan Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi Lənkəran ərazisində də, tarixən bir sıra kilsə və sinaqoqlar mövcud olmuşdur. Çarizm dövründə ölkəmizin bir çox bölgələrində rus və pravoslav məbədləri tikilməyə başlanmışdır. A.Yunitski təkcə Bakı quberniyasında 40-dan artıq məbədin adını çəkir. Ölkəmizdə ilk rus kilsəsi 1815-ci ildə Bakıda tikilmişdi. Lənkəranda isə ilk dəfə 1839-cü ildə 21-ci nizami rus batalyonu tərəfindən taxta kilsə tikilmiş, hərbiçilərin öhdəsinə verilmişdir. Lakin bu bölgədə yağışın çox yağma səbəbindən məbəd yararsız hala düşdüyü üçün 1889-cü ildə Bilfeldin layihəsi əsasında “Mixail Arxangel” kilsəsi tikilmiş, 1892-ci ildə ibadət xana təqdis olunmuşdu. Kilsə Müqəddəs Sinodun maliyyəsi hesabına xaç formasında Bizans memarlıq üslubunda tikilmişdi. Onun inşasına 33000 rubl xərclənmişdir.

Eyni zamanda Lənkəranda qəbiristanlıqda “Müqəddəs Mariya Maqdalına” daş kilsəsi ucaldılmışdı. Lənkəranın şərqində yerləşən Sara (Sarı) yarımadasında da kiçik rus kilsəsi mövcud olmuşdu. Maraqlıdır ki, bu kilsə tacir Kəkin tərəfindən qamışdan tikilmişdi.

Merçenkonun layihəsi əsasında 1869-cü ildə tikilmiş məbəd, 1903-cü ildə “Müqəddəs Möcüzə yaradan Nikolay” məktəb-kilsəsi və başqa xristian məbədləri haqqında məlumatlar mövcuddur.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Bu tikililərin tarixi quruluşu qalmasa da arxiv sənədlərdən məlum olur ki, ojnlar öz dövrünün zəngin memarlıq abidələrindən sayılırdılar. 1917-ci ildə aparılmış qeydiyyatda Lənkəranda əcnəbilər üçün 7 dini ibadətqah var idi. Həmin məbədlər aşağıdakılardır:

1. Rus kilsəsi
2. Batoryon kilsəsi (Hər iki kilsə Lənkəran qalasında XVIII əsrdə inşa edilmişdir.)
3. Rus kilsəsi XIX əsr (Lənkəran qalasının mərkəzində)
4. Rus kilsəsi XIX əsr (Kiçik bazar ərazisində)
5. Katolik kilsəsi XIX əsr (indiki Koroğlu küçəsi ərazisində)
6. Rus kilsəsi XIX əsr (Qumbaşı ərazisində)
7. Yəhudi sinaqoqu XIX-XX əsr (Mirzə Səlim Axundzadə küçəsində)

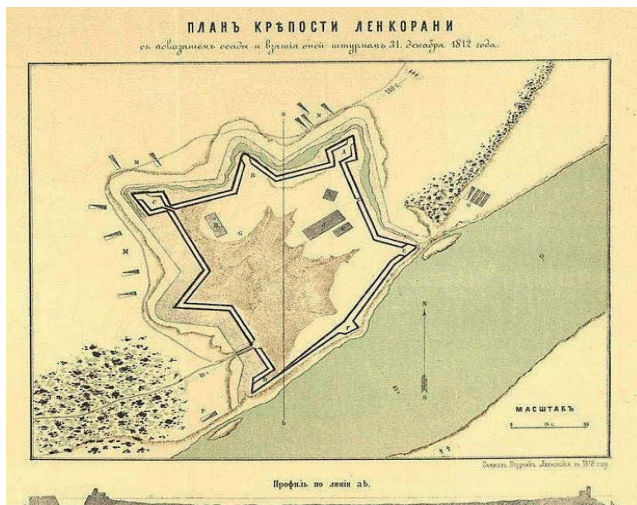
XIX əsrin əvvəllərində “xan bağında”, indiki “Əsgər Əliyev”

ЛЕНКОРАНСКАЯ МИХАИЛО-АРХАНГЕЛЬСКАЯ ГОРОДСКАЯ
ЦЕРКОВЬ (ЮЖНАЯ СТОРОНА ЦЕРКВИ).

mədəniyyət və istirahət parkının ərazisində mövcud olan kilsə 1936-cı ildə Sovet imperiyası tərəfindən sökülmüşdür.

Qeyd olunur ki, kilsə zahiri görünüşünə görə Bakıdakı böyük rus kilsəsinə oxşamış, klassik memarlıq üslubunda tikilmişdir. Kilsənin zəngləri üzərində qədim slavyan dilində müqəddəs kəlamlar yazılmışdır.

Müqəddəs günlərdə baş keşik dini ayinləri keçirmək üçün şəhərdə olan ruhanilərlə birlikdə dualar oxuyar, ayinləri yerinə yetirərmişlər. Mərasimlər zamanı darvazadan binanın girəcəyinədək xalça döşənərmiş.

Kilsənin tabutqayıрма emalatxanasında, cənazə libası, ikonalar, ikona üçün ötrüklər, şamlar, dini ayinlərin icrası üçün əşyalar satılmış.

Lənkəranda yaşayan əcnəbilər dini ibadət yerləri ilə yanaşı bir sıra şəxsi evlər, mədəniyyət mərkəzləri də tikmişlər. (Boqamalinskiyin evi, Alman mədəniyyət mərkəzi (hər ikisi XIX əsr) Əcnəbilərin apardığı tikintilər daha çox ağac materialından olduğu üçün sərt iqlim şəraitinə (yüksək rütubət) tab gətirmədiyindən dövrümüzədək gəlib çatmamışdır.

Katolik və pravoslav məbədləri ilə yanaşı XIX əsrin 40-50-

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
ci illərindən etibarən Lənkəran qəzasında molokon təriqətinin
nümayəndələri meydana çıxmağa başlamışdı. 1890-cı ildə
Lənkəran şəhərində 41 nəfərlik lüteran dini icması fəaliyyətə
başladı.

XRİSTİANLIQ VƏ ONUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

Azərbaycanda tarixən mövcud olan multikultural dəyərlər bu gün də özünü göstərməkdədir. Belə ki, Lənkəranda onlarla müsəlman ailəsində rus-xristian gəlinlərə rast gəlmək olur. Hazırda Lənkəranda rus icması fəaliyyət

göstərir.

22-23 fevral 2016-cı il tarixində Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının arxiyepiskopu Aleksandr İşeyin Lənkəran şəhərində səfərdə olmuşdur. Arxiyepiskop Aleksandr İşeyin səfər çərçivəsində Lənkəran Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Taleh Qaraşov, Qafqaz Müsəlmanlar İdarəsinin Cənub bölgə qazisi Qəni

Axundzadə və Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Lənkəran bölgə şöbəsinin əməkdaşları ilə görüşmüşdür. Qonaq səfər çərçivəsində şəhərin görməli yerlərini gəzmiş, tarix-

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
diyarşunaslıq muzeyində Lənkəranın tarixi ilə bağlı eksponatlarla tanış olmuşdur. Aleksandr İşeyin DQİDK-nin Lənkəran bölgə şöbəsinin rəsmiləri və QMİ-nin cənub bölgəsi üzrə səlahiyyətli nümayəndəsi ilə birgə "Rus qardaşlıq qəbristanlığı"nda olmuş, rus icmasının üzvləri ilə görüşmüşdür.

İNANC YERLƏRİ

Tarixi məscidlər.

Lənkəranda tikilən tarixi məscidlər özünün əsrarəngizliyi ilə regionun obrazına gözəllik qatmış, onun mədəni irsinə zənginlik bəxş etmişdir. Mənbələrdə Şeyx Zahidin dövründə (XIII əsr) Siyavar kəndində mədrəsə və tələbə yataqxanasını özündə birləşdirən məscidin olması haqqında məlumatlar vardır.

1810-1889-cü illər ərzində təkcə Lənkəran bölgəsində təxminən 750-dən çox ibadət ocağı, ziyarətgah, təkiyə və zaviyələr mövcud olmuşdur.

Mənbələrdə səyyah İ.Lerxin 1869-cu ildə yazdığı qeydlərində Lənkəranın Boladi kəndində qoşa minarəli məscidin olması barədə məlumat verilir.

1879-cu ildə Tiflisdə nəşr edilmiş "Qafqaz haqqında məlumat" məcmuəsində yazılır ki, XVIII əsrin 70-ci illərində Lənkəranda 66 məscid olub.

XVIII əsrdə Lənkəran qalası ərazisində ilk məscid hərbi əməliyyatlar zamanı dağıdılmış, XIX əsrin ortalarında "Kiçik bazar" məhəlləsində (kiçik həcmdə) məscid inşa edilmişdir. 1906-cı ildə tikilən məscid isə həmin məscidin yerində tikilmişdir.

Hazırda Lənkəranda 83 məscid və 100-ə qədər ziyarətgah mövcuddur. 2017-ci il üzrə 45 məscid dövlət qeydiyyatından keçmişdir. 2 ziyarətgah (Seyid Xəlifə və Şeyx Zahid) mədəni-tarixi abidə kimi dövlət tərəfindən qorunur.

Böyük bazar məscidi.

1864-cü ildə Hacı Mirağa tərəfindən inşa edilmiş "Böyük bazar məscidi" Azərbaycan memarlıq irsini, adət-ənənələrini özündə qoruyub saxlamaqla, Lənkəran tarixində mühüm yer tutur. Sahəsi 500 kv. metr, tutumu 550 nəfərdir. Məscid əsas və yardımçı binalardan ibarətdir. Sovet dövründə dağıdılmış minarəsi 1995-ci ildə yenidən bərpa edilmişdir. Minarənin hündürlüyü 36 metrdir. Məsciddə kanalizasiya və istilik sistemləri mövcuddur.

Kiçik Bazar məscidi

1906-cı ildə Tağı bəy, Ağa bəy və Molla Nəsirin başçılığı ilə şəhər camaatının vəsaiti hesabına tikilmişdir. Məscid o dövrün tanınmış nəccarı, usta Rəhim və atası tərəfindən təmənnəsiz inşa edilmişdir. Məscid inşa edilərkən “Güldəstə” adlı minarəsi olmuş və 1930-cü illərdə Sovet hakimiyyəti tərəfindən dağıdılmışdır. Müstəqillik qazandıqdan sonra 2000-ci ildə yenidən minarə tikilmiş, məscidin tarixi görkəmi özünə qaytarılmışdır.

Sutəmur dov məscidi

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Lənkəran ərazisində ən qədim məscidlərdən biridir. Bəzi mənbələrə görə XVIII əsrdə Hacı Novruzəli adlı bir tacirin vəsaiti hesabına yerli memarlar tərəfindən inşa edilmişdir. Məscidin qədimliyini sübuta yetirən faktorlardan biri də, məscidin kərpiclərinin 25x25 ölçüdə olmasıdır. Bu məscid rayonda yeganə məsciddir ki, tək qapısı var.

Qeyd edək ki, məscidin həyətində Lənkəranda XIX əsrdə fəaliyyət göstərmiş “Fövcül Füsəha” ədəbi məclisinin rəhbəri Mirzə İsmayıl Qasir (1805-1900) dəfn olunub. Həmin məzarlıqda, həmçinin 1918-ci il 31 mart hadisələri zamanı rus generalı Şıvkinovun adamları tərəfindən doğranılan kənd sakinlərinin də qəbri var.

Lənkəran ziyarətgahları

Lənkəranda İslam tarixi ilə bağlı olan ziyarətgahlarla yanaşı islamaqədərki xalq inanclarıda mühüm yer tutur. Xalq arasında etiqad bəslənən inamlar insanların fəlsəfi baxışları ilə bərabər, onların həyat haqqında təsəvvürlərini, təbiətə və təbiət hadisələrinə baxışlarını da özündə əks etdirir. İslamaqədərki inamların əsas xüsusiyyətlərindən biri də, bir sıra mədəniyyət və incəsənətin ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına təkan verib, yaradıcılıqlarda dini-fəlsəfi görüşləri formalaşdırılmasıdır.

İnsanlar qədimdən hazırki dövrə qədər əfsanə və rəvayətlərlə yaşayaraq inanclarını nəsildən-nəsilə keçirmişlər. Necə ki, böyük mütəfəkkir Mirzə Kazım bəy bu barədə “Əfsanəsiz xalq, rəvayətsiz ölkə yoxdur” deyərək fikirlərini bildirmişdir.

Təəsüflə qeyd etmək olar ki, uzun illər ərzində əsrlərdən

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

yadigar qalan xalq inancları, mərasim və ayinlər, müqəddəs ziyarətgahlar, pirlər, ocaqlar obyektiv şəkildə öyrənilməmiş, əksinə ateist bir siyasətin, Allahsız və amansız Sovetlər imperiyasının məsxərə predmentinə çevrilmişdir.

Bütün çətinliklərin müqabilində daim milli-mənəvi dəyərlərimizə, mədəniyyət irsinə sədaqətli olan xalqımız öz etiqadlarına daim sadıqlıyını göstərmişdir. Sovetlər dövründə dağıdılmış, yerlə yeksan edilmiş abidələrimiz yenidən bərpa edilmiş, öz tarixi əzəmətini yenidən qaytarmışdır.

Lənkəranda olan ziyarətgah və dini-tarixi abidələrin sayı barədə heç bir statistik məlumat yoxdur. Rayon ərazisində yer alan ziyarətgahlar haqqında ilk “Lənkəran ziyarətgahları” kitabı, Havzava kənd orta məktəbinin tarix müəllimi-araşdırmaçı İldırım Şükürzadəyə məxsusdur. Həmin kitabda müəllif 63 ziyarətgah haqqında məlumat vermişdir.

Qədim tarixə malik olan bütün kəndlərdə ziyarətgah və müqəddəs yerlər mövcuddur. Bu ziyarətgahlar sırasında yeni dövrlərdə yaranmış və xalqın etiqad etdiyi müqəddəs yerlər də var. İnsanların daha çox ziyarət etdiyi qədim və köklü tarixə malik olan aşağıdakı ziyarətgahları sadalamaq olar:

Ağa Mir İbrahimin balaları

Bu qədim ziyarətgahın 500 ildən çox yaşı vardır. Mir İbrahim və övladlarının adı ilə bağlı olan müqəddəs məkan Lənkəranın Şivlik kəndində yerləşir. Buradakı başdaşlarının birinin üzərində “Mir İbrahimin övladı 1523-cü ildə vəfat etmişdir” sözləri yazılmışdır.

Baba Rəhman

Yerli əhali tərəfindən “Bobo Rəhmon” adlanan ziyarətgah Şovu kəndində yerləşir. XV əsrə aid olan dini-tarixi abidənin üzərində olan başdaşı Sovetlər dönəmində oradan götürülərək aparılmışdır. Həmin dövrə qədər abidə araşdırılmadığına görə bu ziyarətgah haqqında dəqiq bir söz demək çətinidir. Bu ocaq haqqında deyilən rəvayətlər Baba Rəhman Babagil (Nizaməddin Əmirə Şahsevər Gilani Kəskəri-türbəsi Lerik rayonundadır) ilə qardaş olmasını göstərir.

Baba Səmən

Tükəvilə kəndində yerləşən Baba Səmən ocağı da yerli sakinlərin qənaətinə görə Baba Rəhman və Babagil ilə qardaş olmuşdur.

Baba Kərim

Baba Kərim ocağı xalq arasında “Bobo Kəm” adlanır. Bu ziyarətgah Yuxarı Nüvədi kəndində yerləşir. Bəzi mənbələr bu şəxsin də İslamın Azərbaycanda yayıldığı ilk illərdə kənddə məskunlaşdığını, digər mənbələrdə isə bu şəxsin də məhz Babagilin qardaşı olması göstərilmişdir.

Kərgəlan imamzadəsi

Kərgəlan kəndinin “Qədə Kağəlnə” (Kiçik Kərgəlan) məhəlləsində yerləşən imamzadənin İmam Museyi-Kazım əleyhisəlamın övladlarından birinin olması ehtimal edilir. Bu günə qədər araşdırılmayan İmamzadənin 5 əsrdən çox yaşı vardır.

Piri Ərəb (Nurül-xəlvəti)

Xolmili kəndində IX-X əsrlərə aid olan bu müqəddəs məkan Peyğəmbər nəslindən olan pəhrizkar bir şəxsə məxsusdur. Piri Ərəbin yerləşdiyi məkan, Siyavar kəndinin qədim ərazisidir. Siyavarlılar ərazini tez-tez su basdığına görə tərk edirdilər. Məhz Şeyx Zahidin də qəbri bu səbəbdən I Şah Abbas tərəfindən Hiləkərana (indiki Şıxəkaran) köçürülmüşdür.

Seyid Zeynal

Xolmili kəndində yerləşən bu ziyarətgahda dəfn olunan Seyid Zeynal çox ehtimalla böyük arif Şeyx Zahidin müasiri və tələbəsi olmuşdur.

Soltan Baba

IX əsrin yadigarı olan Soltan Baba Moloja kəndində yerləşir. Üzərində olan yazılı abidə tədqiq edilmədiyindən Soltan Baba şəxsiyyəti haqqında hər hansısa bir söz demək mümkün deyil.

Şahsubəy ziyarətgahı

XVI əsrin tarixi abidəsi olan bu ziyarətgah Girdəni kəndində yerləşir. Şah İsmayıl Xətəinin ordu başçılarından biri olan Şahsubəyin qəbrinin olması ehtimal edilir.

Sexəlifə ziyarətgahı

Bu ziyarətgah rayon mərkəzindən 16 kilometr şimal-qərbdə, Lənkəran ovalığında dəniz səviyyəsindən aşağıda yerləşən Cil kəndində yerləşir. Cil kəndi Lənkəranın ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Ayrı-ayrı vaxtlarda kəndin ərazisində müəyyən işlərdən ötrü aparılan qazıntılar zamanı tapılmış qədim əşyalar, maddi-mədəniyyət nümunələri kəndin ulu keçmişindən

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

xəbər verir. Kənddə “Şəhriston”, “Sütəgilon”, “Sərxon”, “Şəlimson” və “Hüsnəhi” kimi qədim yaşayış məntəqələrinin qalıqları qalmaqdadır. Bəzi tarixçilər Cil kəndini qədim Muğan şəhərinin mərkəzi olmasını göstərirdilər. Fikrimizcə kəndin qədim adı məhz “Şəhriston” olmuşdur.

Rus zadəganı Artemey Suxanov 1638-ci ildə yazdığı “Rəştdən Qızılağaca qədər və Gilan vilayətinin sonuna kimi” kitabında, Səidəli Kazımbəyoğlunun 1869-cü ildə qələmə aldığı “Cəvahirnameyi-Lənkəran” (Səidiyyə) əsərində Cil kəndinin adı çəkilmişdir.

Mənbələrdə bu ziyarətgahda Seyid Davud, Seyid Əmirxan və Seyid İbrahimin və ya Talış xanlığının əsasını qoyan tayfanın nümayəndələri Seyid Əmirxan, Seyid Abbas və Seyid Cəmaləddinin (Qara xan) dəfn edilməsi göstərilmişdir.

Burada ilk olaraq Seyid İbrahim və onun qardaşları dəfn edilmişdir. Hətta bu barədə olan rəvayətlərdə göstərilir ki, kənddə yaşayış əvvəllər ziyarətgahın cənub istiqamətində Qimbət ziyarətgahının ətrafında olmuş, ziyarətgah və onun şimal hissəsində çəltik sahələri mövcud olmuşdur. Seyid İbrahim burada dəfn olunduqdan sonra kənd sakinləri “Seyidlərə arxa çevirməyə” deyərək, ziyarətgahın şimal hissəsində məskunlaşmışlar. Hazırda isə “Sexəlifə” ziyarətgahının ətrafında

evlər mövcuddur. Qımbət ərazisində isə yaşayış yoxdur.

Rəvayətlərdən görünür ki, burada ilk dəfn olunan Seyid İbrahimdir. Seyid İbrahim və qardaşları dünyasını dəyişdikdən sonra bura xalq arasında “Sexəlifə” (üç rəhbər) adlanmış, insanlar el ağsaqqallarını, ruhaniləri, tanınmış sərkərdələri və şəxsiyyətləri burada dəfn etmişlər. “Sexəlifə” ziyarətgahının ərazisində mövcud olan başdaşlarından da bunu açıq surətdə görmək mümkündür.

Lənkəran camaatı daim bura hörmətlə yanaşmışdır. Elə bu səbəbdən də, Talış xanlığının əsasını qoyan Seyid Abbas burada dəfn edilmişdir. Seyid Abbasdan sonra qardaşı oğlu Seyid Əmirxan, daha sonra isə oğlu Cəmaləddin (Qara xan) bu müqəddəs yerə gətirilərək torpağa tapşırılmışdır.

“Sexəlifə” həmçinin “Seyid xəlifə” ziyarətgahı kimi də tanınır. Hər iki adın sonunda xəlifə sözündən istifadə olunması ocağda uyuyan şəxslərə olan ehtiramdan irəli gəlir.

“Se” sözü talış dilindən tərcümədə üç rəqəmindən alınmış, seyid kəlməsi isə ərəbcə “cənab”, “ağa”, “hörmətəlayiq” mənalərini ifadə etməklə islam peyğəmbərinin nəslindən olan şəxslərə şamil edilir.

Xəlifə sözü isə müavin, varis, canişin və ya xələf kimi dilimizə tərcümə edilir. Bu söz əsasən Peyğəmbərin vəfatından sonra hakimiyyət başına gələnlərə (Xüləfayi-raşidin) şamil edilir. Daha sonra isə bu tituldan Əməvi, Abbasi, Osmanlı və bir sıra müsəlmanlar üzərində dini-dünyəvi hakimiyyəti olan şəxslər istifadə etmişlər.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2 avqust 2001-ci il tarixli, 132 sayılı qərarı ilə bu ziyarətgah dövlət tərəfindən mühafizə olunaraq memarlıq abidələri siyahısına daxil edilmişdir. Dövlət qeydiyyat nömrəsi 4840-dır.

Seyid İbrahim və qardaşları

Bəzi mənbələrdə Sexəlifə ocağı Həccac bin Yusifin (661-714) zülmündən pənah gətirmiş üç seyidin, Seyid Davud, Seyid Əmirxan və Seyid İbrahimin adı ilə bağlıdır.

Xalq arasında mövcud olan rəvayətdə göstərilir ki, seyidlərin anası İraqdan Xarxatan kəndinə köçmüşdür. Bir müddətdən sonra Cil kəndində ehsan süfrəsinə dəvət alan xanım sonuncu övladı İbrahim ilə birlikdə məclisə gəlir.

Məclisdə Seyid İbrahimi uşaq olduğuna görə aşağı başda otuzdurur, ona kiçik bir saxsı qabda yemək verirlər. Bu işdən inciyən İbrahim xörəyi yeməkdən imtina edir. Ev sahibinin məsələdən xəbəri olduqda məclisdəkilərə uşağın seyid olmasını xatırladır. Qonaqlar bir yolla uşağın könlünü alıb, onu yuxarı başa çəkirlər. Məclis bitdikdən sonra isə varlı bir şəxs qadına bildirir ki, onun öz mülkündə yaşaya bilərlər. Qadın hörmət və ehtiramı gördükdə varlı şəxsin dediyi ilə razılaşır. Digər övladlarını Xarxatandan Cil kəndinə gətirir. Hər üç övlad onlara hədiyyə olaraq verilən qızıl pulların müqabilində indiki ziyarətgah olan ərazini alırlar. Zəhmətləri müqabilində həmin torpaqda əkin-biçinlə məşğul olur, alın tərləri ilə ailələrini dolandırırırlar.

İlk olaraq Seyid İbrahim vəfat edir. Vəsiyyətinə uyğun olaraq ona məxsus torpaqda dəfn edilir. Daha sonra hər iki

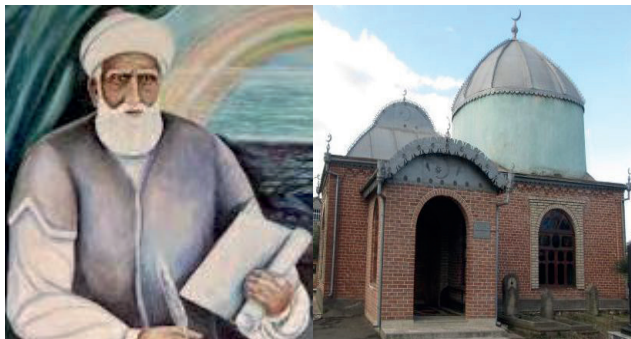
Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

qardaşı, Əmirxan və Davudu da İbrahimin yanında dəfn edirlər. İnsanlar Peyğəmbərə (s) hörmət olaraq onun nəslindən olan üç qardaşı daim hörmətlə xatırlayır, məzarlarını ziyarət edirlər. Həmin vaxtdan bu yerin adı “Sexəlifə” kimi tanınmağa başlayır.

Cil kəndində Sexəlifə ziyarətgahı ilə yanaşı xalq arasında Qimbət deyilən, bu günə qədər araşdırılmayan maddi mədəniyyətimizi əks etdirən qədim qəbiristanlıq vardır. Məzar daşlarında həm atəşpərəstlik həm də, islama aid izlər və işarələr mövcuddur. Çox təəsüflər olsun ki, daşlarda olan əksər yazılar baxımsızlıq ucbatından tamam oxunmaz hala gəlmiş, bəzi daşlar isə ümumiyyətlə yoxa çıxmışdır.

Qimbət və Sexəlifə qəbirsanlığında günəşin, zireh geymiş cəngavərlərin əl-ayaq, qol hissələrinin, ox, qılınc, əmud və başqa silah növlərinin təsviri həkk olunmuş daş parçaları vardır. Heredot bu cür təsvirləri Midiya (E.ə. 728- E.ə. 549) döyüşçülərinə aid etmişdir.

MULTİKULTURALİZM NÜMUNƏSİ-ŞEYX ZAHİD

Şərqdə müsəlmanlar arasında ən geniş yayılmış dini-fəlsəfi cərəyanlardan biri sufilikdir. Sufilik islam rəhbərlərinin dəbdəbəyə meyilli olmasına, islamın köklü dayaqlarından uzaqlaşmasına etiraz əlaməti olaraq yaranmışdır. Sufilik inancı insanları sadə həyat tərzinə, pəhrizkarlığa, səmimiyyətə, xeyrxahlığa və mənəvi yüksəlişə dəvət edir. Sufilik IX-XII əsrdə çox sürətlə inkişaf mərhələlərini keçərək, Cüneyd əl-Bağdadi (816-909), Əbu Nəsr Sərrac ət-Tusi (vəf. 955), Əbu Talib Məkki (X-XI əsr), Əbu Həmid Qəzali (1058-1111), Muhyəddin ibn Ərəbi (1165-1240) və başqa sufi alimlərinin adları ilə tanınmış və geniş yayılmışdır.

Bu cərəyan Azərbaycandan da yan ötməmişdir. Şərq sufilik məktəbinə təfəkkürü ilə təsir etmiş böyük azərbaycanlı sufi mütəfəkkirləri sırasına Əbu Hüseyn Dündari-Şirazi (vəf. 964), Əbu Züra (vəf. 1024), Əxi Fərəc Zəncani (XI əsr), Nizami Gəncəvi (1141-1209), Mahmud Şəbüstəri (1287-1320), Əbu

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Səid Abdal Bakuvi (vəf. 1314), Seyid Yəhya Bakuvi (vəf. 1465), Dədə Ömər Rövşəni (XV əsr), Həmzə Nigari (1795-1866) Əbulqasim Nəbati (1812-1873) və başqalarını da daxil etmək olar.

Bu cür böyük mütəfəkkirlərdən biri XIII əsrdə yaşamış İbrahim bin Rövşən Əmirdir. İbrahim daha çox xalq arasında Şeyx Zahid ləqəbi ilə məşhurdur. Adı İbrahim, künyəsi Əbüs Səfvət, ləqəbi Tacəddindir. Tam adı isə mənbələrdə Şeyx Tacəddin İbrahim Zahid əl-Gilani əl-Kurdi ibn Şeyx Rövşən Əmir bin Yabil bin Şeyx Bidarül-Kurdi əs-Sincanidir. Şeyxin bu cür ləqəblərlə adlandırılması heç də təsadüfi deyildir. “Gilani” ləqəbi ona yaşadığı vilayətə uyğun olaraq verilmiş, “Kurdi” ləqəbi isə talış dilindən tərcümədə dərviş və ya nohə deyən anlamına gəlməklə (kırdi-ağlaşma və ya ağı) şeyxin sufilərə xas dərvişyanə həyat tərzini keçirməsinə işarə olunmuşdur. Atasının adının qarşısında olan şeyx sözü isə mənbələrdə onun yeddi babasının ardıcıl olaraq şeyx olmalarını göstərir.

Ata-babaları XI əsrdə Xorasani Səlcuqların istilasından səbəbindən tərk edib Gilan bölgəsinə köç etmişlər. Atasını Rövşən Əmir Gilanda evlənərək, Lənkəranın Siyavar kəndinə köçmüş və əkinçiliklə məşğul olaraq xalis dindarlardan biri olmuşdur.

Şeyx Zahid 1215-ci ilin mart ayının 21-də Siyavar kəndində anadan olmuşdur. Uşaq yaşlarından atasını Rövşən Əmiri itirən İbrahim əmək fəaliyyətinə başlamışdır. XIV əsr tarixçisi Təvəkkülünün yazdığına görə “Atasının ölümündən sonra “Aşiqə-hi” (çəltik sahəsi-talış dilindən tərcümədə) adlanan çəltik sahəsində palçıq və su içində son dərəcə çətin şəraitdə işləmişdir.”

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Gənc yaşlarından İslam dininə böyük maraq göstərərək elmlərə yiyələnmiş və ilk təhsilini Seyid Cəmaləddin Təbrizidən almışdır. Seyid Cəmaləddin Gilan mahalının Malvan kəndində anadan olmuş, sonralar Astaraya köçmüş, ömrünün sonuna kimi burada yaşamış və sufiliyi təbliğ etmişdir. Digər tarixi sənədlərdə isə onun əsl adı Eynəzzaman Seyid Camal Gili (Gilanlı) kimi göstərilmişdir. Öz nəzəriyyəsini Şirvan mahalında yaymaq üçün oğlu Seyid Sədullanı Bakıya göndərmişdir. Seyid Sədulla Bakıda “Xeyriyyə” cəmiyyəti yaradaraq sufiliyi təbliğ etmişdir. Bu barədə Şirvanşahlarla bağlı kitabələrdə də məlumatlar vardır.

Seyid Cəmaləddin kifayət qədər təqvalı, xeyirxah, zahid, təsirli nəfsə malik bir şəxsiyyət kimi yaşamışdır. Seyid Cəmaləddin 1253-cü il noyabrın 28-də vəfat etmiş, Astara rayonunun Butəsər (indiki Pensər) kəndində dəfn edilmişdir. Məzarı hal-hazırda da Pensər kənd qəbiristanlığındadır və "Şeyx Cəmaləddin" piri kimi tanınır.

Eynəzzəman Seyid Cəmaləddin (vəf.1253) ilk dəfə Şeyx Zahidi (1218-1301) gördükdə əlini onun başına qoyaraq “Mürşidim Şihabəddin (1154-1191) buraya məni İbrahimi yetişdirmək üçün göndərdi” demişdir. Məhz İbrahim böyüyərək Şeyx Zahid olmuşdur.

Şeyx Zahid Seyid Cəmaləddinin qısa müddət ərzində sevimli tələbəsinə çevrilmişdir. Şeyx Zahidə “Zahid” (pəhrizkar) ləqəbini də məhz ustadı Seyid Cəmaləddin vermişdir. Seyid Cəmaləddinin vəfatından sonra ustadının yolunu Şeyx Zahid davam etdirmişdir.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Böyük irfan alimi Şeyx Zahid türk, ərəb, fars, gilək, talış və qədim pəhləvi dillərini də mükəmməl bilmişdir. O, talış və gilək dilində şeirlər yazmışdır. Hətta sevimli tələbəsi və yeganə qızı Bibi Fatimənin yoldaşı Şeyx Səfiəddin Ərdəbili də ustadın təsiri ilə gilək dilində yazıb yaratmışdır.

Şeyx Zahidin Lənkəranın Siyavar və Şıxəkəran kəndlərindən iki arvadı var idi. Bu evlilikdən Şəmsəddin, Cəmaləddin Əli və Bibi Fatimə adında övladları olmuşdur. Bibi Fatimə Şeyx Səfiəddin ilə (1252-1334) ailə qurmuşdur. Bu evlilikdən Məhiyyəddin, Sədrəddin və Əbu Səid adlı 3 övlad dünyaya gəlmişdir.

Şeyx Səfiəddin böyük Səfəvilər sülaləsinin əsasını qoyaraq 1501-ci ildən 1736-cı ilə qədər bugünkü Azərbaycan, İran, Ermənistan, İraq, Əfqanıstan, Qərbi Pakistan, Cənubi Türkmənistan və Şərqi Türkiyə ərazilərini əhatə etmiş tarixi Türk dövləti olmuş, həmçinin ortaçağ Azərbaycan milli və dini kimliyinin formalaşmasında böyük tarixi rol oynamışdır.

Səidəli Kazımbəyoğlu 1869-cü ildə qələmə aldığı “Səidiyyə” (“Cəvahirnameyi–Lənkəran”) əsərində Şeyx Səfiəddin ilə Şeyx Zahidin qohum olması haqqında yazır: Səfiəddin İranın Şiraz vilayətində Sədi Şirazi (Müslihiddin Müşrif ibn Abdulla) və bir çox ariflərlə görüşüb, dərslərində iştirak etsə də, qane olmamış, arifliyin yüksək mərtəbələrini əldə etmək istəmişdir. Bunu hiss edən Sədi Şirazi ona “Mən səni ancaq bu məqama qədər gətirə bildim, sən bir az da Vətənin Azərbaycana, Şeyx Zahidin yanına get. Bəlkə axtardığını orada taparsan” – deyərək

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

onu Şeyx Zahidin yanına göndərmişdir. Şeyx Səfiəddin daha sonra Azərbaycana gəlmiş, Lənkəranda Şeyx Zahidi tapıb onun müridlərindən biri olmuşdur.

Şeyx Səfiəddin 1252-ci ildə Ərdəbilin Kəlxoran kəndində anadan olmuş, uşaq yaşlarından dini bilikləri öyrənməyə başlamışdır. Onun elmə bağlılığı Şiraz vilayətinə qədər getməsinə səbəb olmuşdur. Şirazda təhsil alan Şeyx Səfiəddin ustadlarına irfanla bağlı çoxlu suallar vermiş və bu elmin sirlərini öyrənməyə çalışmışdır.

Şeyx Zahidin digər məşhur tələbəsi Əxi Məhəmməd (v.1313) idi. Əxi Məhəmməd Lənkəranda yetişdikdən sonra Xarəzmdə xidmət göstərir. Xarəzmdə Xəlvətiliyin qurucusu kimi qəbul edilir və Xəlvətiyyə təriqətinin ilk şeyxidir. Əxi Məhəmməd Xəlvətiyyənin piri sayılan Əbu Abdullah Öməri də (v.1350) məhz Xarəzmdə yetişdirir. Hər ikisi Şiravanın məşhur Şeyxzadələr nəslindəndir.

Halal zəhmətə qatlaşan Şeyx Zahid əkinçiliklə məşğul olmaqla yanaşı, elmi məktəb yaratmış, “Zahidiyyə” təriqətinin əsasını qoymuş və bu təriqətin təsiri altında sünni məzhəbinin şafei qolunu təbliğ etmişdir. Məktəbin şan-şöhrəti Azərbaycanın hüdudlarından kənara çıxaraq, Şeyx Zahidə böyük hörmət qazandırmış, İran, Türkiyə, Hindistan, Çin, Əfqanıstan və bir sıra başqa ölkələrdə də tanınmışdır. Şeyx Zahidə böyük hörmət bəsləyən III Axsitan (Şirvanşah hökmdarı) sonralar onun nüfuzunun artması və müridlərinin sayının çoxalmasından qorxub, onun imkanlarını məhdudlaşdırmağa başlayıb. Şeyx

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Zahid o dövrün görkəmli şəxslərindən olan Qazan xan, Şəmsəddin Cüveyni ilə də şəxsi münasibətlər qurmuş və onlarla görüşərək, onları xalqla ədalətli davranmağa çağırmışdır.

Məktəbində özünə sadıq davamçı-müridlər yetişdirən Şeyx Zahid İslam dininin Şərqdə yayılmasında böyük xidmətlər göstərmişdir. Şeyxin tanınmış müridləri sırasına Şeyx Səfiəddin Ərdəbili, şirvanlı Şeyx Əxi Yusif, gəncəli Şeyx Pir Hikmət və Şeyx Əxi Məhəmmədi daxil etmək olar. XII-XIV əsrlərdə Cəmaləddin Təbrizi, Zahid Gilani və Lahıclı Ömər tərəfindən Şirvana gətirilən sufilik xəlvətlik təriqəti kimi formalaşmağa başlamışdır.

Zahidiyyə təriqəti Səfəviyyə, Bayramiyyə, Xəlvətiyyə və başqa təriqətlərə ayrılmışdır. Zahidilik Səfəvilərə Şeyx Səfi vasitəsi ilə gəlmiş və səfəviyyə təriqətinin əsası qoyulmuşdur. Zahidiyyə təriqətinin müdriklik şəcərəsi aşağıdakı kimi göstərilir:

Həzrəti Məhəmməd (s)

Həzrəti Əli (ə)

Həsən Bəsri

Həbib Əcəmi

Davud ət-Tai

Məruf əl-Kərhi

Səri əs-Səkati

Cüneyd Bağdadi

Mimşad Dinəvəri

Məhəmməd əl-Bəkri

Vəcihəddin Ömər əl-Bəkri

Şeyx Əbun-Nəcib Əbdülqahir Sührəvərdi

Qutbəddin əl-Əbhəri

Rüknəddin Nəcəşi

Şəhabəddin Təbrizi

Seyid Cəmaləddin Təbrizi

Tacəddin İbrahim Zahid əl-Gilani

Şeyx Zahidin vəfat tarixi barədə fərqli məlumatlar mövcuddur. 1300, 1301, 1302, 1305 və 1306-cı illər onun vəfat tarixi kimi göstərilib. Mənbələrdə vəfat zamanı Ali Çingizdən Sultan Məhəmməd Xudabəndə adı ilə tanınan Olcaytu Xan əsridir. Anadoluda Səlcuqlardan II Əlaüddin, Rumda Osmancık, Azərbaycan və Gilanda Əhməd xan, Misirdə isə Məhəmməd bin Kılavun sultanlıq etməkdə idilər.

Şeyx Zahid vəfat etdikdən sonra vəsiyyətinə əsasən Lənkəranın Siyavar kəndində dəfn edilmişdir. Onun dəfn olunduğu yerdə Şeyx Heydər Səfəvi tərəfindən türbə ucaldılmışdır. Sonralar dəniz səviyyəsinin qalxması nəticəsində bu abidə dəfələrlə suyun altında qaldığı üçün I Şah Abbas tərəfindən Hiləkəran kəndinə (indiki Şıxəkəran) köçürülmüş, üzərində məqbərə tikilmişdir. Səfəvi şahlarının Lənkərana səfər edərkən ilk ziyarət yerləri məhz Şeyx Zahidin məqbərəsi olmuşdur.

Tarixi mənbələrdən də məlum olur ki, indiki Şıxəkəran kəndinin əvvəlki adı Hiləkəran (hilə kə-taxta və qamışdan olan evlər) olmuşdur. Şeyx Zahidin qəbri Siyavardan bu-raya köçürüldükdən sonra kənd onun adı ilə Şıxəkəran

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

adlandırılmışdır. Şıxəkəran talış dilində Şıxəkon adlanır. Talışca "Şıx" - Şeyx, "kon" - isə evlər (şeyxin evi) deməkdir.

Hazırda Şıxəkəran kənd qəbiristanlığında orta əsrlərə aid müxtəlif fiqurlu başdaşları mövcuddur. Bu yazılı kitabələrin bir çoxu yararsız hala düşmüş və şeyxin məqbərəsi tikilən vaxt məqbərənin cənub tərəfinə köçürülmüşdür. Kənd sakinlərinin dediyinə görə 1990-cı illərdə İran İslam Respublikasından gəlmiş şəxslər qəbiristanlıqdan bir neçə başdaşını özləriylə bərabər aparmışlar.

Şeyxin köhnə qəbri SSRİ dövründə (1944-cü ildə) dövlət tərəfindən dağıdılmışdır. Kənd sakinləri sonradan (1990-1995) öz vəsaitləri hesabına yeni məqbərə inşa etmişlər. Hazırda türbədə yerləşən qəbirin üstündə heç bir məzar daşı və ya yazılı kitabə yoxdur. Əvvəllər qəbirin üzərində olan və sonradan götürülmüş məzar daşında isə Mir İsmayıl (vəf. 1053 h.q, 1643-44 m) məxsus olması göstərilmişdir. Mir İsmayıl çox güman ki, şeyxin ideyasını yayan şəxslərdən biri olmuşdur. Hazırda Mir İsmayılın nəsilindən olanlar Şıxəkəran kəndində yaşayırlar.

Bəzi mənbələrdə isə şeyxin qəbirinin hazırkı məqbərənin yaxınlığında yerləşən təpəlikdə olması göstərilir. (Təxminən şimal-qərb istiqamətində 6 metrlik məsafədə olan təpəlik) Əslində qəbiristanlıqda bir neçə təpəlik var və təpəliklərdə dairəvi formada kərpiclər hörülmüşdür. Kəndin yaşlı sakinləri qeyd edir ki, bu cür təpələr əvvəllər daha da çox olmuş, insanlar qəbiristanlıqda dəfn olunduqca bu təpələr də itmişdir. Alim və tədqiqatçıların bu cür fikirlə çıxış etməsi əvvələr məqbərənin

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

daxilində Mir İsmayıl məxsus başdaşının məzarın yaxınlığında yerləşməsi olmuşdur. Mir İsmayıl məxsus başdaşı məzardaşı kimi yox, sadəcə şeyx Zahidin məzarına söykənmiş halda olmuş və kənd ağsaqqallarının dediyinə görə bu məzardaşından (məzardaşı kənd sakinlərinə naməlum olmuşdur) şeyxin məzarının qorunması kimi istifadə etmişlər. Deməli, Şeyx Zahidin məzarı elə məqbərənin daxilindədir.

Şeyx Zahidin məzarı günümüzədək ziyarət olunmaqdadır. Bu günə qədər on iki imami şiələrin sıx yaşadığı (sünnilər 0,01%) ərazidə etiqadı sünni olan bir şəxsin bu cür dərin ehtiramla yad edilməsi multikultural dəyərlərə hörmət və birgəyaşayış mədəniyyətinin bariz nümunəsidir.

Xalq arasında onun barəsində çoxlu irfani hadisələr mövcuddur. Belə ki, övliyalardan bəhs edən Mahmud Cəmalüddin Əl Hülvinin “Ləməzati-Hülviyyə əz Ləməati-Ülviyyə” kitabında bir çox rəvayətlər qeyd olunmuşdur.

O, rəvayətlərin birində oxuyuruq ki, “Bir gün Şeyx Zahid çəmənlikdə gəzərkən əyilib müəyyən qədər ot dərdi. Əlindəki otun gümüş olduğunu görəncə, otu yerə atıb, tez yolunu dəyişdi. Müəyyən qədər yol qət etdikdən sonra baş vermiş hadisəni yoxlamaq üçün yenidən əyilib ot dərdi. Bu dəfə əlində qızıl gördü. Dərhal əlindəkini yerə ataraq, səcdəyə getdi və ağlamağa başladı. Üzüntü və peşmançılıq içində ustadının hüzuruna gələrək, onu bu haldan qurtarmasını rica etdi. Ustadı Seyid Cəmaləddin “Bu hal sınaq və imtahan idi. Nəbi və vəlilərin ruhları ilə yer və göy əhli olan mələklər və məxluqat sənə “zahid” dedilər və adını “Zahid” qoydular”, - deyə ona müjdə verdi.

Kəramətlərindən biri də Hacı Əli adlı bir şəxsin rəvayətinə görə nəql edilir: “Şeyx Zahidlə bir gəmidə bərabər idik. O zaman Şeyxi şəxsən tanımırdım. Dənizdə bir anda fırtına baş verdi. Gəmidə olanların haray-həşir qopardığı vaxtda içimdən “Ey şeyx, belə bir anda küncdə oturmaqdansa dua edib, bizləri və özünü qurtarmağa səbəb olsan olmazmı?” – dedim. Bu anda dəriş libasında olan Şeyx Zahid ayağa qalxdı, gəmiçinin əlindən sükanı alaraq, mənə tərəf baxdı. “Ey Hacı Əli bax gəmi belə idarə olunur” - dedi. Gəmi sahilə salamat yetişdi. Mən özümü Şeyx Zahidə çatdıraraq, ona salam verdim. “Əleykə səlam, ey Hacı Əli Ərdəbili” - dedi. Mən onun əlindən öpdüm. Məni hardan tanıdığını, adım necə bildiyini soruşdum. Şeyx cavabında mənə: “Könlündən keçəni bilən, səni və adını bilməzmi?” - deyə cavabladı.

**MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN
TƏBLİĞATÇILARI**

*“Alimin abiddən üstünlüyü bədrli ay gecəsində ayın sair
ulduzlara olan üstünlüyü kimidir.”*

Hz.Məhəmməd (s)

Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə

Allahşükür Paşazadə 26 avqust 1949-cu ildə Lənkəran rayonunun Cil kəndində anadan olmuşdur. İbtidai dini təhsilini Şeyx Qüdrətdən almışdır. Gənc yaşlarından İslam dininin incəliklərinə yiyələnən Allahşükür Paşazadə tarixçi

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

olmaq istəyirdi. Lakin anası mərhumə Kafiyə xanımın istəyi ilə orta məktəbi bitirdikdən sonra 1968-ci ildə Buxarada "Mir-Ərəb" mədrəsəsinə daxil olmuş və dini təhsilini 1975-ci ildə Daşkənd İslam Universitetində bitirmişdir. 1975-ci ildən Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin məsul katibi, Təzəpir məscidinin axundu, idarə sədrinin müavini olmuşdur. 1980-ci ildə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri seçilmiş və Şeyxülislam dərəcəsinə yüksəlmişdir 1986-cı ildə İordaniya Kral Akademiyasının üzvü seçilmişdir. 15 noyabr 1988-ci ildə sülhsevərlik fəaliyyətinə görə, SSRİnin "Xalqlar Dostluğu ordeni" ilə təltif edilib. 1989-cu ildə SSRİ xalq deputatı, daha sonra müstəqil Azərbaycanın millət vəkili seçilmişdir. Bakı Dövlət Universitetinin professoru, tarix elmləri doktorudur. 1992-ci ildə Çeçenistanın paytaxtı Qroznı şəhərində çağırılan Qafqaz Evi konfransında Azərbaycanın, Dağıstanın, Kabardino-Balkariyanın, Gürcüstanın, İnquşetiyanın, Çeçenistanın, Qaraçay-Çerkesiyanın, Adıgeyin dini xadimləri tərəfindən Qafqaz Xalqlarının Ali Dini Şurasının sədri seçilmişdir. 2003-cü ildə şeyxülislamlıq vəzifəsinə ömürlük seçilmişdir.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə həzrətlərinin gərgin əməyi nəticəsində Azərbaycan dövlət-din münasibətlərinin ən yaxşı dövrünü yaşayır. Bu gün Qafqazın ağsaqqalı, habelə bu bölgədə yaşayan bütün inanlı insanların önündə gedən Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə həzrətlərinin rəhbərliyi ilə bütün məscidlərdə multikultural dəyərlər təbliğ olunmaqdadır. Qafqaz

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Müsəlmanları İdarəsinin bütün dünya dövlətləri, dini mərkəzlər, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmasında Şeyxülislam həzrətlərinin zəhməti danılmazdır.

Dini-ictimai xadim kimi beynəlxalq aləmdə malik olduğu böyük nüfuzdan istifadə edərək Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə həzrətləri Azərbaycan həqiqətlərini, xüsusilə Dağlıq Qarabağ probleminin mahiyyətini dünya ictimaiyyətinin diqqətinə ən yüksək kürsülərdən çatdırır, bölgəmizdə sülhün və əmin-amanlığın möhkəmləndirilməsi ilə bağlı geniş təbliğat işi aparır. Həmişə xalqın içində olan Şeyxülislam həzrətlərinin təkcə 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsi zamanı göstərdiyi fədakarlıq, ölüm təhlükəsinə belə məhəl qoymadan nümayiş etdirdiyi qətiyyətli mövqeyi və millətimizə dəstəyi, onun adının Azərbaycanın İstiqlal tarixinə qızıl hərflərlə həkk olunması üçün kifayət edər.

ÖTƏN ƏSRİN DÜHALARI

Ötən əsrin ortalarına qədər Azərbaycandan olan din xadimləri, İslam aləminin ən böyük elmi-dini mərkəzlərinin məzunu olmuş, həmin elm ocaqlarının formalaşmasında böyük xidmətlər göstərmişlər. Bu cür şəxsiyyətlər sırasında yüzlərlə ictihad dərəcəsinə çatanlar, dövrünün ən nəhəng din alimlərini yetişdirənlər olmuşdur. Azərbaycandan olan İslam alimlərinin illərlə zəhmət çəkib ərsəyə gətirdikləri elmi əsərləri bu gün də, İraqın Nəcəfül-Əşrəf, İranın Məşhəd və Qum şəhərlərində elmi-dini mərkəzlərində dərs vəsaiti kimi tədris olunur.

Hazırda adları qeyd olunan islam mərkəzlərində əvvəlcə tələbə, daha sonra həmin mədrəsənin ən ali dərəcəli ustadları kimi fəaliyyət göstərmiş həmvətənlərimiz Azərbaycanda qurulan Sovet hakimiyyətinin təzyiqlərindən özlərini və ailələrini qorumaqdan ötrü qürbət ölkələrdə ömrünün sonuna qədər qalmış, orada haqq dərğahına qovuşmuşlar. Bu gün İranın və İraqın müxtəlif şəhərlərində “Badkubeyi”, “Naxçıvani”, “Qarabaği”, “Qafqazi”, “İrəvani”, “Lənkərani” və Azərbaycanın bir sıra şəhərlərini özündə əks etdirən məzardaşları vardır ki, bir çoxları haqqında ümumiyyətlə heç bir məlumatımız yoxdur.

Sovet hakimiyyəti, təhsil alıb hər cür çətinliklərə dözərək mənəvi dəyərləri təbliğ etməyi qarşısına məqsəd qoyan həmvətənlərimizin əksəriyyətini həbs edərək güllələmiş, bəzilərini müxtəlif ərazilərə sürgün etmiş, bir çoxlarını isə ömrünün sonuna qədər həbsdə saxlamışdır.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Müstəqillik qazandıqdan sonra dini-mənəvi sahədə əldə olunan intibah öz təzahürlərini məscid və dini təyinatlı yerlərin yenidən bərpaı ilə yanaşı böyük din alimlərimizin həyatının araşdırılaraq tədqiq olunması, əsərlərinin yenidən nəşr olunmasında göstərmişdir. Bu sahədə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin böyük rolu vardır. Görülən işlərdə idarəyə rəhbərlik edən Şeyxülislam Allahşükür Paşazadə həzrətlərinin el ağsaqqalı kimi verdiyi tapşırıq və göstərişləri daha çox fayda verir.

Azərbaycanın dilbər güşələrindən olan Lənkəranın halal zəhmətkeş adamlarının hər biri milli-mənəvi dəyərlərinə nə qədər hörmət edirlərsə, bir o qədər də, din xadimlərinin ehtiramını saxlayıb, onları gənc nəsilin nümayəndələrinə hörmətlə xatırladırlar.

Ötən əsrdə fəaliyyət göstərən din xadimlərinin multikultural, tolerant və vəhdətlə bağlı irəli sürdüyü fikirlər, digər din və məzhəb daşıyıcılarına göstərdikləri qayğı haqqında bu gün də xalq arasında danışılan hadisələr mövcuddur.

Onların bir neçəsinin həyatına nəzər salaq:

Mirzə Məhəmmədhüseyn Axund

Axundov Məhəmmədhüseyn Əbdülhəmid oğlu 1878-ci ildə may ayının 20-də Lənkəran şəhərində anadan olmuşdur. İlk ruhani təhsilini şəhər mədrəsəsində almış və ustadı-əmisini Molla Əliəkbər (1800-1898) olmuşdur. Daha sonra xeyriyyəçilərin təşəbbüsü və köməkliliyi ilə

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

təhsil almaq üçün İranın Tehran şəhərində yerləşən “Mədərsəhə-qədim” mədrəsəsinə yollanmışdır. Tehranda təhsilini əla qiymətlərlə başa vuran Məhəmmədhüseyn Axund başqa bir elmi-dini mərkəzə İraqın Nəcəfül-Əşrəf şəhərinə üz tutur. İslami biliklərə kamil sürətdə yiyələndikdən sonra 40 yaşında vətəni Azərbaycana qayıtmışdır. Tez bir zamanda elminin kamilliyi ilə seçilərək şəhərin “Böyük bazar” məhəlləsində yerləşən “Cümə” məscidində insanlara imamlıq etmişdir.

1960-cı ilin oktyabr ayının 3-də 88 yaşında Məhəmmədhüseyn Axund vəfat etmişdir.

Bu günə qədər Məhəmmədhüseyn Axund unudulmamış, dövlət tərəfindən yaşadığı evə xatirə löhvəsi vurulmuş, küçələrinə onun adı verilmişdir.

Şeyx Yusif (Qara Axund)

Əmirov Yusif Əmir oğlu 1869-cü ildə Lənkəranın Viyən kəndində anadan olmuşdur. İlk mədrəsə təhsilini doğma Lənkəranda alan Yusif ərəb və fars dillərində mükəmməl yazıb oxumağı bacarırdı. Gənc yaşlarında Ərdəbil şəhərinə təhsil almağa getmiş və müvəffəqiyyətlə mədrəsəni bitirmişdir. 1897-ci ildə İranın Tehran şəhərində mədrəsələrin birinə daxil olmuş, təhsil illərində “danışmənd” (alim) təxəllüsünü qazanmışdır. Universiteti bitirdikdən sonra Nəcəfül-əşrəfdə dini-elmi hövzədə təhsilini davam etdirərək

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

“Ayətullah” elmi dərəcəsinə almışdır. Şeyx vəfat etdiyi günədək Ayətullah-ictihad dərəcəsinə olmasını gizli saxlamışdır.

Şeyx Yusif uzun illər Astara rayonunun Ərçivan kənd və Lənkəranın Aşağı Nüvədi qəsəbə məscidlərində axundluq etmişdir. Tarixçi İsfəndiyar Cəfərov yazır: “Lənkəran şəhərində Molla Yaqubun evində tez-tez elmi məclislər keçirilirdi. Burada dini və dünyəvi elmlərin müxtəlif sahələrinə aid mübahisələr olurdu. Axund Şeyx Yusif məclisin fəal üzvlərindən biri idi.”

Şeyx Yusif 1948-ci ilin noyabr ayının 19-da vəfat etmişdir. Şeyx Yusif bu gün də unudulmur, xalq arasında onun əziz xatirəsi hörmətlə yad olunur.

Mirzə Rəcəb Vəssaf

Şeyx Rəcəb Kazım oğlu 1863-cü ildə Lənkəranın Kosalar kəndində ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Şeyx Rəcəb ilk təhsilini Lənkəran mədrəsəsində almış, sonra Nəcəfül-əşrəfdə dini təhsilini tamamlamışdır. Nəcəfdən qayıdarkən yüksək dərəcəli elmə yiyələnməsinə baxmayaraq, Tehrandə “Madərşahi-qədim” mədrəsəsində bir müddət yenidən təhsil almış, Şərq poeziya və fəlsəfəsinin sirlərinə dərinlən bələd olmuşdur.

1893-cü ildə yazdığı 301 beytlik didaktik şeirlərdən ibarət “Əxlaqnamə” əsəri və “Dişə qulluq etmək qayadası” barədə 8 səhifəlik bir kitabçası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Əlyazmalar İnstitutunda qorunub saxlanılır.

Açarı bilikdir saf ləyaqətin,
O açarı tapmaq çətindir-çətin!
Başında elmdən tac olsa əgər,
Həyatda kim sənin başını əyər.
Kimin ki, elmi var, biliyi vardır,
Taytuşlar içində o bəxtiyardır.

Zəmanəsinin böyük din xadimlərindən olan Mirzə Rəcəb Vəssaf 1925-ci ildə vəfat etmiş, Lənkəranın Kosalar kəndində torpağa tapşırılmışdır. Hazırda Lənkəran şəhərinin küçələrindən biri Mirzə Rəcəb Vəssafın adını daşıyır.

Bu gün də Lənkəranda hökm sürən multikultural ənənə din xadimləri tərəfindən qorunub saxlanılır və təbliğ olunur.

AZƏRBAYCANIN KLASSİK VƏ MÜASİR ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR.

“Multikulturalizm Azərbaycan xalqının həyat tərzidir.”

İlham Əliyev

Azərbaycan siyasi mustəvisində baş verən multikultural reflekslər bu dəyərləri layiqincə qiymətləndirib öyrənmək üçün münbit şərait və imkan yaratmışdır.

Azərbaycan tarixən çoxmədəniyyətli və multikultural bir ölkə olsa da ilk dəfə ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizmi dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə daxil etdi və Azərbaycanda multikulturalizmin siyasi banisi kimi tarixə düşdü. O deyirdi: *“Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir.”* Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları da öz ulu siyasi sələfinin yolunu ləyaqətlə davam etdirir. Multikultural dəyərlər klassik ədəbiyyatımızdan müasir ədəbiyyata gələn ruhdur. Dünyanı tam dərk etmək istəyi, ayrı-ayrı dinləri bir-birinə yaxınlaşdırmaq cəhdi, müxtəlif dinlərin müqəddəsliyinə eyni ehtiram, insanlara dininə görə deyil, dəyərinə görə qiymət vermə əxlaqı, hər kəsi mərhəmətə, şəfqətə, başqasının dərdinə acımağa dəvət, eşqin ən yüksək, ən ali hiss kimi dilindən, dinindən və inancından asılı olmadan bütün xalqlar üçün əsas həyat prinsipi olmasının tərənnümü və ilahi eşqə verilən dəyərlər ədəbiyyatımızın dərin qatda pərvaz edən ruhunun göstəriciləridir.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Minillik tarixə malik klassik ədəbiyyatımızın hər bir nümayəndəsi bu dəyərləri qəbul etmişdir. Bu dəyərlər onların ədəbi yaradıcılıqlarında görünməkdədir. Şübhəsiz ki, hər bir ədəbi yaradıcılıqda həmin dövrə xas ictimai-siyasi mühitin nəfəsini və nəbzini hiss etmək olur.

Bu ədəbi nümunələr bizə Azərbaycan ədəbiyyatında müxtəlif dövrlərdə multikultural əhval və tolerant münasibətlərin necə hakimi-mütləq olmasından xəbər verir. Biz müxtəlif kitab nümunələrindən aydın şəkildə görürük ki, xalqımız, onun öncül yaradıcı şəxsləri özündə milli, dini təssübkeşlik hissləri ilə yanaşı bəşəri dəyərləri də yaşatmağı bacarmışdır. Nizamidən başlayaraq dövrümüzə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı eşq üstündə köklənmişdir. Ədiblərimiz yaşadığı bütün ictimai-siyasi dövrlərdə dinindən və dilindən asılı olmayaraq bəşəriyyəti sevmiş və bu ədəbiyyatın sahibi olan Azərbaycan xalqı öz əvəzsiz mənəvi-əxlaqi töhfəsini ümumbəşər dəyərlər xəzinəsinə səxavətlə təqdim etmişdir.

Dahi Azərbaycan şairi **Nizami Gəncəvi** (1141-1209) “Yeddi gözəl” kimi xalqlar dostluğunu tərənnüm edən bədii sədevr yaratmaqla yanaşı, ona hədiyyə göndərilmiş dili və məzhəbi ayrı olan bir kənizə vurulub, onunla evlənməsiylə bəşəriyyətə nümunə oldu.

Seyid Əzim Şirvani “İnsan olmaq bir şəxsin, müsəlman olub olmamağından asılı deyil” - həqiqətinə inanmaqla cəmiyyəti multikultural və tolerant görmək istəyirdi.

Azərbaycan yazarlarının yaradıcılığında müxtəlif dinlərin

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

müqəddəs şəxsiyyətlərinə dərin hörmətlə müraciət edilməsi özlüyündə multikultural və tolerant əhvalın bariz nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir. Başqa xalqlara məxsus alimlərə, yazarlara olan ehtiramımız da bizim multikultural dəyərlərə malik xalq olmağımızın təsdiqi və bariz nümunəsidir. Bu gün xalqımıza xas olan multikultural dəyərlər əsrlər boyu əcdadlarımızın canında, qanında yaşayıb və bizlər bu əxlaqın daşıyıcılarıyıq.

Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanları sırasında olan “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında da multikultural və tolerant hadisələrin təsvirinə rast gəlirik. Qorqud qəhrəmanlarının tapındığı din sözün birbaşa mənasında Quranda ifadəsini tapan ilkin dindir, Tanrı dinidir.

Klassik Azərbaycan poeziyasının qüdrətli nümayəndəsi **Qətran Təbrizinin** (1012-1088) farsca yazdığı əsərlərində multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən qiymətli fikirlərə rast gəlirik.

*Əlində möcuzu var Məryəm oğlu İsanın,
Qılınçı, möcuzəsi eyni-Musayi İmranın!*

Gəncə şəhərində anadan olmuş və Nizami Gəncəvidən bir qədər əvvəl vəfat etmiş **Məhsəti Gəncəvi** (1113-1205) şairlikdən əlavə gözəl musiqiçi, xəttat və şahmatçı olmuşdur. Əsərləri müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunmuş və çap edilmişdir.

*Mərvdə lalə o gün od-alov saçdı,
Dünən zanbaq Bəlxədə sularda qaçdı.
Sabah yel Heratda səmən səpəcək,
Nişapur torpağı bu gün gül açdı.*

Müsəlman şərqinin ən böyük şair və filosoflarından biri olan **Əfzələddin Xaqani Şirvaninin** (1126-1199) ailə mühitinin özü multikultural dəyərlərə bir nümunə sayıla bilər. Belə ki, şairin anası Rəbiyə müsəlmanlığı qəbul etmiş xristian olmuşdur. Xaqani yazır:

*Bilikdə Xızır odur, pak nitqdə Musa,
Xəlil tək yaradar, ruh verər neçə İsa.*

Dahi Azərbaycan şairi **İmadəddin Nəsimi** (1369-1417) yaşadığı dövrdə geniş yayılmış hürüfulik təliminin ən məşhur təbliğatçısı kimi əsərlərində millətindən asılı olmayaraq kamil insanın tərənnümü əsas yer tutur.

Nəsimiyə görə kamil insan Allaha yaxınlaşa bilər. Ona görə insanların hansı dinə və ya irqə mənsubluğunun heç bir fərqi yoxdur. Nəsimi kamil insanı yer üzünün əşrəfi, ən qiymətli gövhəri adlandırır. Kamil insan dedikdə şair dininə və dilinə görə fərqlərinin nəzərə alınmadığı bəşəri bir varlıq nəzərdə tutur və bu hal bəşər övladına multikultural yanaşmanın bədii-fəlsəfi tərənnümüdür. Şairin poeziyasında peyğəmbərlər sırasında İsa peyğəmbərə xüsusi yer verməsi və ona açıq-aşkar hörmət göstərməsi buna bariz nümunədir.

*İsamısan, Musamısan?!
Ya Yusifi-Kənanmısan?
Vallah ki, canım canısan,
Mən səndən üz döndərmənəm!*

***

*Doldu könlüm Kəbəsi nuri-səfa ilə yəqin, Hüsni
Yusif, xülqi Əhməd, nitqi İsadır gələn.*

***

*Səni bu hüsnü camal ilə, kamal ilə görüb,
Qorxdular həqq deməyə, döndülər insan dedilər.*

Səfəvilər dövlətinin banisi olan **Şah İsmayıl Xətai** (1487-1524) şeiri və sənəti, qüdrətli bir hökmdar kimi himayə etməklə yanaşı, özünün heca vəznində sadə bir dildə qələmə aldığı qoşma və gəraylıları bu gün də böyük məhəbbətlə oxunur. Xətai yaradıcılığında da multikultural ruh duyurulur.

*Əgər Tövrat, əgər İncilü Zəbur,
Bəhökmi - ənbiya Fürqan degilmi?*

*Musayə təcəlli göründü Turdən,
Məst olub, ağlını şaşırdı sirdən.
Ənəlhəq sirrini aldım Mənsurdən,
Məhəbbət kəmərin ərkandan aldım...*

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatının zirvəsi sayılan **Məhəmməd Füzulinin** (1494-1556) bəzi əsərlərində şiə təəsübkeşliyi görünsə də sənətkarın yaradıcılığı daha çox bəşəri ideyalar üzərində köklənmişdir. Füzulinin əsərlərində İsa və Musa Peyğəmbər adlarının böyük ehtiramla çəkilməsi böyük şairin multikultural dəyəridən xəbər verir.

*Xurşid kimi kəmalə qabil,
İsa kimi tifflikdə kamil.
Ol dəm ki, bu xakdanə düşdü,
Halını bilib fəğanə düşdü.*

***

*Bəxşi-Xuda, rəşki-Məsihadır, eşq,
Mayeyi-möcüzeyi-Musadır eşq.*

***

*Müslim oldur ki, əhli-ələm ilə,
Sidq ola qövli, xeyr ola əməli.
Zərərin görməyə müsəlmanlar,
Ola pakizə həm dili, həm əli.*

Multikultural bir şəhərdə doğulan görkəmli şair, yazıçı,

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

alim, mütəfəkkir və tərcüməçi **Abbasqulu Ağa Bakıxanov** (1794-1847) qərb mədəniyyətini, onun qabağcıl nailiyyətlərini Azərbaycanda təbliğ etmişdir. Onun “Gülüstani-irəm” əsərində Azərbaycandakı multikultural mühit təsvir edilir, burada yaşayan xalq və qəbilələrdən bəhs olunur. Əsərdə xristianlıq, zərdüştlük və islam dinlərinin tarixi və mahiyyəti barədə məlumat verilir. Haqq və ədalət meyyarı ilə insana dəyər verən şair yazır:

*Əlindən yaxşı bir iş çıxmayan kəslər deyil mömin,
Həqiqət və ədalətdən kənar hər kəs də kafərdir.*

Azərbaycan dramaturgiyasının banisi, görkəmli filosof, ictimai xadim, şair, nasir **Mirzə Fətəli Axundov** (1812-1878) beynəlmiləl ruhlu insan olaraq bir çox xalqların ziyalıları ilə sıx əlaqə saxlamış və onlarla dostluq münasibətində olmuşdur. M.F.Axundov 1837-ci ildə dahi rus şairi A.S.Puşkinin dueldə öldürülməsinə sərt reaksiya verənlərdən biri olur və onun ölümünə “Şərq poeması” yazır:

*Ey dünyadan xəbərsiz, eşitmədinmi
Söz ordusu başçısı Puşkindən əxbar?
O Puşkin ki, nüktəyə başlayan zaman
Hər bucaqdan qopardı coşğun alqışlar.*

Azərbaycan xalqının ustad sənətkarlarından biri olan **Aşıq Ələsgər** (1821-1926) bir çox dünya elmləri ilə yanaşı islamı

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
və xristianlığı da dərinədən bilirdi və yaradıcılığında bu sahəyə geniş yer vermişdir.

Hər yandan səs gəldi: «Ya Məhəmmədə!»

Məscidi-Əqsaya yetişdi səda.

Musa ərz eylədi: «Ey bari xuda,

Nə qurğu mənzilət, nə fəzilət?!»

Allahın varlığına inanan haqq aşığı mövcud olan dinlərin heç birinə mənfi münasibət bəsləməmişdir. O, peyğəmbərlərin hamısına ehtiramını bildirmiş; Quran qədər, İncil, Zəbur və Tövrata da müqəddəs kitab kimi baxmışdır. Bununla belə o, “Kəbə qıbləm, dinim – Məhəmməd dini” – deyərək, müsəlman olması ilə fəxr etmişdir. Aşıq Ələsgərin gözü-könlü tox olmuş, heç vaxt var toplamaq fikrinə belə düşməmişdir.

Mən Allahdan istəmirəm,

Çox dövlətim, malım ola;

Bir babatca güzaranım,

Dolanmağa halım ola;

Min batman zərim olunca,

Bir misqal kamalım ola...

Səxavətlilik insanın ən nəcib keyfiyyətlərindəndir. Səxavət göstərməklə qazınan savabın daha üstün olduğu fikrini aşiq bir şerində də belə ifadə etmişdir:

*İbadət eyləyən mömin sayılı,
Səxavətin ondan çoxdur savabı.*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndələrindən biri olan **Seyid Əzim Şirvani** (1835-1888) ali ruhani təhsili almasına baxmayaraq bütün kamil həyatını xalqın maariflənməsinə həsr etmiş, dillərin, mədəniyyətlərin öyrənilməsinin vacibliyini qeyd edirdi. Bu multikultural və tolerant dəyərlər onun şeirlərində də özünü göstərir.

*Demirəm rus, ya müsəlman ol,
Hər nə olsan get, əhli-ürfan ol.*

***

*Həqq özü hər lisanə danadır,
Hər lisan Həqq yanında zibadır.*

Azərbaycan ədəbiyyatının ən parlaq ədəbi simalarından olan **Mirzə Ələkbər Sabir** (1862-1911) Nizami, Sədi, Füzuli kimi böyük klassiklərin təsiri ilə qələmə sarılmış və yaradıcılığının ana xəttini saf və ülvi məhəbbətin tərənnümü təşkil etmişdir. Sabirin “Beynəlmiləl” şeiri multikultural dəyərlərin təbliğinə xidmət edir.

*Kim ki, insanı sevər, - aşıqi-hürriyyət olur,
Bəli, hürriyyət olan yerdə də insanlıq olur!*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Yazıçı, dramaturq, jurnalist, görkəmli ədib və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin banisi **Cəlil Məmmədquluzadə** (1869-1932) yazılarında fanatizmə, cəhalət və geriliyə, ifrat mühafizəkarlığa qarşı çıxmaqla yanaşı millətlərin tərəqqipərvər cəhətlərini mənimsəməyə çağırırdı. C. Məmmədquluzadə böyük ədib Qoqolun adını xüsusi hörmətlə anıb və dahi Lev Tolstoyun “Zəhmət, ölüm və naxoşluq” hekayəsini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

Azərbaycanın görkəmli yazıçısı, dramaturq və ictimai xadimi **Nəriman Nərimanov** (1870-1925) azərbaycanlılar üçün “Rus dili” və ruslar üçün “Azərbaycan dili” dərsliklərini hazırlamaqla beynəlmiləl və multikultural bir cəmiyyətin inkişafına töhvəsini vermişdir. Bundan başqa ədib məqalələrində klassik Azərbaycan şairləri ilə yanaşı dünya ədəbiyyatının tanınmış simalarından V.Şekspir, F.Şiller, E.Zolya, V.Hüqo, V.Höte, A.Puşkin, İ.Turgenev, L.Tolstoy kimi söz ustalarından da böyük məhəbbətlə söz açmışdır.

Azərbaycanın görkəmli filosof şairi, yazıçı və dramaturqu **Hüseyn Cavid** (1882-1941) beynəlmiləl ruhlu bir ədib olaraq əsərlərində xalqlar dostluğunu, bütün insanlara bəslədiyi sonsuz sevgi duyğularını tərənnüm etmişdir.

*İştə Məryəmlə, ruhi-İsayə,
Şu böyük xaçə, həm kəlisayə,
Əhd edib, bən yürəklə and içdim;
İlk talib Xumar için hər kim,*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

---

*Hər kim olmuş olursa, rədd etməm,
Bıqdım artıq, nədir bu cövrü sitəm?*

Azərbaycanın Xalq şairi, dramaturq, tərcüməçi, ictimai xadim **Rəsul Rza** (1910-1981) XX əsr Azərbaycan poeziyasının qüdrətini və gücünü özündə toplayan əzəmətli şairdir. Çoxsaylı şeir və poema kitablarının müəllifi olan şairin və bir çox tanınmış dünya yazarlarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etməsi onun beynəlmiləl və multikultural ruhundan xəbər verir.

*Mən istəyirəm buludlar ağlasın,
Uşaqlar ağlamasın analı, ya anasız.
Mən istəyirəm güllər açılsın
Güllələr açılmasın amanlı, ya amansız.
Mən istəyirəm qapılar qapansın
Soyuq olanda hava, gözlər qapanmasın.
Mən istəyirəm yanğınlar sönsün,
Ümidlər sönməsin...
Mən istəyirəm: sevinc, səadət bol olsun.
Ürəkdən-ürəyə, ölkədən-ölkəyə, açıq yol olsun.*

Bütün bəşəriyyəti insanlığa dəvət edən şair yazır:

*Din belə,
Ümid elə,
Bəs inam?
İftixarla demişəm: mən insanam!*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Azərbaycanın ilk Xalq şairi **Səməd Vurğun** (1906-1956) Azərbaycan ədəbiyyatına və dramaturgiyasına zəngin əsərlər təqdim etməklə yanaşı dünya ədəbiyyatının bir çox böyük və istedadlı yazarlarının əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. 1943-cü ildə ABŞ-da müharibə əleyhinə yazılmış və digər əsərlər müsabiqəsində şairin yazdığı “Anarın öyüdü” şeiri qiymətləndirilmiş və dünya ədəbiyyatında bu mövzuda yazılan ən qiymətli 20 əsərdən biri kimi Nyu-Yorkda çap etdirilərək hərbiçilər arasında yayılmışdır.

*Geyib əsgər paltarını, silahlandı qəhrəman,
Onun polad sinəsinə sığışmadı ürəyi.
Dayan! – deyib, yaxın gəldi, öpdü onun alnından
Yay günününün xoş səhəri, bir da dağlar küləyi.
– Ana! Getdim salamat qal! – deyib öpdü qarını.
Ana igid balasına açdı öz qollarını,
Üz-gözündən öpə-öpə bağına basdı onu,
Ana yurdun bu qəhrəman, bu namuslu oğlunu.
Dedi: “Oğlum, göz bəbəyim, sən ey ömür çiçəyim!
Tarixlərin şahididir mənim bu ağ birçəyim.
Görürəm ki, qəhrəmansan, sənə halaldır südüm.
Qulağında yaxşı qalsın, mənim sənə öyüdüm:
Biz sənsiz də dolanarıq, uğur olsun yoluna,
Qılıncını çalan zaman qüvvət gəlsin qoluna!*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Xalq şairi, dramaturq **Bəxtiyar Vahabzadənin** (1925-2009) fəlsəfi düşüncələrindən qaynaqlanan şeirləri nəinki Azərbaycanda eləcə də ingilis, fransız, alman, fars, polyak, ispan, macar, rus və bir çox dünya dillərində tərcümə olunaraq oxunur. Şairin “Axı, dünya fırlanır” şeiri özü dünyəvi şeirdir.

*Vaxtın dəyirmanında daş əridi, qum oldu,
Tarixə atdığımız qayıtdı, lüzum oldu.
Dünənin həqiqəti bu gün tərs yozum oldu,
Niyə də yozulmasın, axı, dünya fırlanır.*

Şair Amerikanın Vyetnamdakı müharibəsinə etiraz etdiyinə görə həkim B.Spokun məhkəməyə verilməsi ilə bağlı yazdığı şeirində deyir:

*Neçin axmalıdır uzaq diyarda
Amerika gəncinin günahsız qanı?
Bu qəsdli, qərəzli vuruşmalarda,
Sizdən soruşuram, ədalət hanı?*

Azərbaycanın «İstiqlal ordeni» ilə təltif olunmuş, milli poeziyamızın iftixarı olan Xalq şairi **Məmməd Araz** (1933-2004) sözün mayasını, sözün sərhəddi və xalqın mənəviyyatından, fikir və düşüncələrindən qurmuşdur. Vətənpərvər şairin təkcə “Qalx ayağa Azərbaycan” şeiri ümumilikdə ədəbiyyatımızın uğurlarından biri kimi diqqəti cəlb etməkdədir.

*Nə yatmışan, qoca vulkan, səninləyəm!
Ayağa dur; Azərbaycan, səninləyəm!
Səndən qeyri
biz hər şeyi bölə billik!
Səndən qeyri
biz hamımız ölə billik!*

Dünyanın harasından həyata baxsalar, orada Məmməd Arazın fəlsəfi baxışları təstiğini tapmış olar.

*Eyfel qülləsindən Parisə baxdım,
Elə bil gözümdə «düzəldi» dünya.
Eyfel qülləsindən Parisə baxdım,
Eyfel qülləsində gözəldi dünya...*

Məmməd Araz sülhsevər şair idi.

*Biz deyirik: evləri yox,
Döyüşləri məhv eləyək!
Biz deyirik: başəri yox,
- Silahları dəfn eləyək!*

Azərbaycanın Xalq şairi **Qabil** (1926-2007) dövrün qayğıları ilə yaşayan, xalqın problemlərini bir an da olsun nəzərdən qaçırmayan, zamanın suallarına cavab verməyə çalışan vətənpərvər və yüksək vətəndaş mövqeli şairdir. “Ümid sənədir ancaq, Azərbaycan əsgəri” şeiri şairin sülhsevərliyinin bariz nümunəsidir.

*Uzanır danışıqlar, imzalanır sənədlər.
Xəritədə aləmə göstərilir sərhədlər.
Səsimizə səs verir dünya başbilənləri;
Ümid sənədir ancaq, Azərbaycan əsgəri!*

*İşğal altında qalır torpağımız-daşımız,
Nələr görmür gözüümüz, nələr çəkmir başımız...
Qarışıb bir-birinə baharımız-qışımız.
Çadır göstərmək olub hər çatana peşəmiz.
Sərgi olmasın deyə bu Mil-Muğan düzləri,
Ümid sənədir ancaq, Azərbaycan əsgəri!*

*Sülhə qurban kəsərəm, mən də qan istəmirəm!
Təzə-tər qərənfilli xiyaban istəmirəm!
Tükənir səbrim fəqət, sazişlər,
Qətnamələr, bəyanatlar kifayət!
Ziyafətlər kifayət!
Ziyafət dumanında nəzakətlər kifayət!*

*Yurdsuzlara yurd olan biyaban istəmirəm!
Yellənsin sülh bayrağı!
Bu bayrağa kəm baxan,
Həm baxmayan, həm baxan
Bədgüman istəmirəm!
Sevindirsin milləti qoy sülhün şad xəbəri,
Ümid sənədir ancaq, Azərbaycan əsgəri!*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, “İstiqlal” ordeni ilə təltif olunmuş, görkəmli ictimai-siyasi və mədəniyyət xadimi, “Heydər Əliyev” mükafatına layiq görülmüş, Xalq yazıçısı **Anar** (1938) çağdaş ədəbiyyatımızın klassikidir. Anar yaradıcılığının müasirliyi, millilik keyfiyyəti ilə seçilməklə yanaşı ümumbəşəridir və müasir dünyada baş verən dəyişikliklərdən, müasir insan mənəviyyatının zənginliyi, psixologiyasının dərinliyindən bəhs edir.

Anarın əsərləri dünyanın çox ölkələrində çap olunub. Dünya və Azərbaycan mədəniyyəti irsinə, onun ədəbi-fəlsəfi, bədii-estetik, dini-tarixi dəyərlərinə dərinləndən bələd olan Anar əslində milli mədəniyyətimizi, şərq-qərb mədəniyyətlərini təsəvvür etməyə imkan verən bir sənətin yaradıcısıdır. Əsərləri dünyanın əksər ölkələrində çap olunan və oxunan yazıçı Anar, dünyada multikulturalizmin təbliğatçısı və Azərbaycan modelinin ədəbi daşıyıcısıdır.

Şair-dramaturq, əməkdar incəsənət xadimi, “Heydər Əliyev” mükafatı laureatı, “Şərəf ordenli” Xalq şairi **Nəriman Həsənzadə** (1931) filosof şairdir. Onun müxtəlif mövzularda olan şeirlərində, eləcə də poemalarında, mənzum dramalarında, publisistikasında fəlsəfi ümumiləşdirmə kifayət qədər güclüdür. Şairin elə şeirləri var ki, hansısa məşhur tarixi hadisə və ya münasibətlərin estetik mənalandırılmasından yaranıb və ümumbəşəri məzmun daşıyır.

*Salyeri Motsarta zəhər veribdi,
Ancaq Bethovenə müdrik məsləhət.
Bir qəlbə iki hiss necə giribdi,
Necə dostluq edib hörmət, xəyanət?!*

Şair Puşkin haqqında yazdığı poemasında deyir:

*Qafqaz mənim evim oldu,
eşiyim oldu,
Qafqaz - Puşkin ilhamının
bəşiyi oldu.
Rusiyada - o ilhama
güllə atdılar,
burda - Qafqaz türkcəsində
yas tutdu dağlar.*

Əməkdar incəsənət xadimi, “Şöhrət” və “Şərəf” ordenli, Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatı laureatı, Xalq şairi **Fikrət Qocanın** (1935) çap edilən şeir kitablarında vətən məhəbbəti, vətənpərvərlik duyğuları, insan və zaman haqqında düşüncələri öz əksini tapmışdır. Şairin “Adi həqiqətlər” adlı şeirində onun ümumbəşəri və ilahi düşüncələri fəlsəfidir və kamil bir insanın fikirləridir. Şair dünyada yaşayan bütün insanların Adəm və Həvvanın övladları olduğunu poetik dildə qələmə almaqla bəşəriyyəti birliyə səs-ləyir:

*Ey aləmi yaradan
Nurunla qızınır kainat,
Bir zərrə nurun ruh olur,
Həyat verir, həyat.
Adəmin, Həvvanın soyuq canına,
Allahın üfürdüyü odu-ruhdu.
Sonra da onları atdı yer üzünə,
Yeni bir təsərrüfat yaratdı özünə,
Adəmlə Həvva.*

Çağdaş Azərbaycan poeziyasının istedadlı nümayəndələrindən biri olan **Fikrət Qocanın** şeirlərində multikultural dəyərlər vardır.

*Səni də yaradan Allahdı.
Ruh dediyin zərrədə onundu.
Taleh dediyin ömür də.
Ölüm dediyin sonuncu əmr də.*

Tərədən dırnağa, ruhundan cisminədək şair olan, şair kimi doğulub, şair kimi ölən Azərbaycanın Xalq şairi **Zəlimxan Yaqub** (1950-2016) şeirlərinin uca məqamı Allah, ruhu sevgi və vətəndir.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

---

*Mənim yaşım uşağ yaşı deyil ki,
Hər ağacın meyvəsini dərmişəm.
Allah mənə nə veribdir əzəldən,
Mən də onu bu dünyaya vermişəm.*

Şair dünyanın gözəlliklərini, şirinliyini görüb təşəkkür üçün Allaha xitabən deyir:

*Kim bəxtindən, taleyindən yaradı,
Kimin bəxti axıracan sarıdı,
Dünya çiçək, insan oğru arıdı,
Aman Allah, dünya necə şirindi.*

Zəlimxan Yaqub dini dəyərlərimizə hörmətini bədii şəkildə ifadə edərək “Peyğəmbər” poemasını yaratdı:

*- Ey qadir Allah!
Bir qədr gecəsi,
İstəyirəm mən.
Yerdən də, göydən də,
Savab göndərə.
Saça işığını,
Qaranlıqlara,
Gizli suallara,
Cavab göndərə.
Bir qədr gecəsi*

*İstəyirəm mən,
Hər sətri Allahın
Nuruyla dola.
“Peyğəmbər” adına,
Kitab göndərə.*

Şair başqa bir şeirində deyir:

- *Sevgidən mayalanır qəlbin, gözüün toxluğu,*
- *Dünyaya sevgilə bax, var eyləsin yoxluğu.*

Şair **Musa Yaqub** (1937) bizim iç dünyamızı, mənəvi və ruhi dramımızı, uca Tanrıya gedən yolumuzu təbiət dili ilə oxuyan şairdir. Təbiətlə insanın vəhdətini öz poeziyasının məhəbbətinə çevirən şair həmişə bu harmoniyaya can atır.

*Dünyaya gəlmədim hayla-harayla,
Bir sakit guşədə, bir döşdəyəm mən
Gündüzlər günəşlə, gecələr ayla,
Səhərlər quşlarla görüşdəyəm mən.
Hansı çiçəklər ki, burda uyuyar,
O çay ki, yanımdan axır sübhədək,
O yer ki, nəğməmi eşidib duyur –
mənim kainatım bunlardır, demək.*

Azad yaşayan şair dustaq olan ruhuna üz tutub deyir:

*Salam, Ruhum, salam! Salam dustağım!
Hərdən özüm kimi boylanıb göyə,
Qışqırma içimdə “azadlıq” deyə.
Azadlıq nə gəzir bu yer üzündə..*

Şair dünyanın gözəlliyinə heyranlığını özünəməxsus duyğularla ifadə edir:

*Əriyir nifrətim, ölür tamahım;
Gözümdə ən çopur daş da süfahi.
Bir çiçək, bir mələk, göy məqamında
Bu dünya nə gözəl olur, ilahi!*

Və ya:

*Nə var sevgidən özgə
Başqa şeylər hədərdir.
Dünyanın ömrü, eşqin
Yaşamağı qədərdir.*

Şair **Ramiz Rövşənin** (1946) şeir və hekayələri ABŞ, Almaniya, İngiltərə, Fransa, Polşa və digər ölkələrdə çap olunaraq bir çox dillərə tərcümə olunub. İlahi hiss və duyğularla yaşayan şair yazır:

Buyur, boynumu baltala...

Getsəm də torpaq altına.

Yenə də, lənət şeytana,

Yenə də, Allaha şükür!

İnsanı özünü dərk etməyə çağıran şair, ən uca məqamda Allahın olduğunu bildirir:

Nə var Allahdan yuxarı,

Nə var qəbirdən aşağı?

Şair batan günəşin yenə doğacağına inandığı qədər dünyada mütləq sülhün olacağına da inanır:

Yenə gün çıxacaq, dünya güləcək,

Hər yan başdan-başa işıq olacaq.

Hamı bir-birini birdən görəcək,

Hamı bir-birinə aşıq olacaq.

Hamı dünənkindən qəşəng olacaq,

Hər şey dünənkindən yaxşı olacaq,

Sabah bu gündündən yaxşı olacaq.

Şair-publisist, tərcüməçi **Əjdər Olun** (1958) şeir və hekayələri Azərbaycanda eləcə də digər ölkələrdə çap olunub və şairin tolerant düşüncəli şeirləri sevə-sevə oxunur. Şairin

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları
sadəliyi, təvəzökarlığı və dünyaya baxışı onun ruhundan
şeyrlərinə hopmuşdur. Şair “Mən kiməm” şeirində deyir:

*Hansı gələn qaldı qalam, mən kiməm?!
Çox şişirtmə əziz balam, mən kiməm?!*

*Eh, kişilər can çürüdüb, ad qoyub,
İskəndərəm, Rüstəm Zalam, mən kiməm?!*

*Qiyamətdə İsrəfil sur çalanda
mən də gərək təbil çalam, mən kiməm?!*

*Həm şairəm, həm məmuram, həm rəqib
çox işim var, çox məşğulam, mən kiməm?!*

*Geci-tezi çəkəcəklər məşhərə
canlı-cansız bir sualam, mən kiməm?!*

“Eynək” hekayəsində qəhrəmanının Paris sevgisini incə yumorla qələmə alması onun beynəlmiləl ədəbi baxışının, dəqiq müşahidəsinin məhsulu və təsiridir.

Şair “İnsan adına” adlı şeirində deyir:

*Yüzüncü babamın itmiş adı tək
Adları ya torpaq, ya göy udacaq.
Köhnə divardakı qədim bir yazı,*

*Suvaqlar altında itib-batacaq.
Bunu kim uçurub, onu kim tikib,
düşərmə dənizin, dağın yadına?!
Axırda adları unudacaqlar,
Hər şey çıxılacaq İnsan adına.*

Azərbaycanın tanınmış şairi **Qəşəm Nəcəfzadənin** (1959) vətənpərvər və bəşər düşüncəli şeirləri, onun postmodern şair olduğunun göstəricisidir. Vətən torpağının bir hissəsinin düşmən tərəfindən işğal edilməsinə görə özünü qınayan şair, əslində xalqı səfərbərliyə çağırır. Budur vətən sevgisinin uca məqamı:

*Təndir çörəyini kökə elədik,
Torpağını seçdik bölgə elədik.
Böldük səni tikə – tikə elədik,
Bacın ölsün, anan ölsün, ay Vətən!*

*Mən bilmirəm axşam nədi, gün nədi?
Qız-gəlinin əsir-yesir gündədi.
Şuşam getdi, bir balam var, dinmədim,
Mənim kimi balan ölsün, ay Vətən!*

*Al qılıncı, vur düşməni böl iki,
Bu düşmənlər səni elə bölüb ki...
İndən belə şer vaxtı deyil ki,
Bu şeri yazan ölsün, ay Vətən!*

Sülhsevər şair müharibəni istəmədiyini poetik dili ilə dünyaya bəyan edir:

*Məni müharibəyə aparmayın, düşmən öldürən deyiləm,
Mənə silah verməyin, satıb kitab alacam.
Mənə düşmən göstərməyin, dost olacam,
Şeir oxuyacam əsgərlərə səhərdən-axşamacan.
Məni müharibəyə aparmayın...*

*Xəbərdar eləyirəm qaçın,
Bu gecə sizi qıracağıq.
Gəlin son dəfə öpüşək
Siz yaşamalısınız deyəcəm!
Məni müharibəyə aparmayın
Müharibəni güldürəcəm
Müharibəni kibrit qutularından qurulmuş ev kimi
uçurdacam
Müharibəni nigah kimi pozacam.*

Şair **Balayar Sadiqin** (1965) şeirlərində olan bəşəri düşüncələr onun vətənpərvərlik hisslərindən və tolerant baxışından qaynaqlanır.

*Səni görmək eşqinə çox ümidlər qocaldı,
Bir canda ünvan etdin üç hikməti, üç adı.
Sən ucalan ucalıq şəhidlikdən ucadı,
Hürriyyət kitabımın ilk mübarək varağı,
Azərbaycan bayrağı!*

*Üç rənginlə Tanrıya üç köynək yaxın oldun,
Milyonları isitdi bu hənirin, bu odun.
Neçə adsız səhidin arzusundan doğuldun,
Sən bölünmüş yurdumun bölünməzlik sorağı,
Azərbaycan bayrağı!*

Yazıçı, əməkdar incəsənət xadimi **Məmmədhüseyn Əliyev** (1925-1994) yazdığı “Dağlar oğlu zamanında” planetimizin ən qocaman sakinlərindən biri olan Mahmud Eyvazovun 150 il ömür sürdüyü həyat hekayəsini, kollektivləşmə, böyük vətən müharibəsini və müharibənin sonrakı dinc quruculuq illərindəki fəaliyyəti, insana, halal zəhmətə məhəbbətini təbii, bədii boyalarla əks etdirmişdir. Bundan başqa yazısının “Dağda bahar”, “Lənkəran hekayələri”, “Müstəntiq”, “Torpağın ətri”, “Qayaların səsi”, “Döyüşən illər” və s. hekayələri, povest və romanları çap olunmuşdur.

Şair **Şəkər Aslanın** (1935-1995) şeir və poemalarında insanın mənəvi zənginliyi, xalqlar dostluğu, insan və zaman haqqında düşüncələr, torpağa bağlılıq öz əksini tapmışdır. Şair böyük Füzuliyə ithaf etdiyi şeirində deyir:

*Füzuli ömrüdür əsr də, an da,
Neçə yüzilliklər gəlib ötüşür..
Sənin kitabına gözüm baxanda
Nə qədər kitablar gözümdən düşür.*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Şairin dünyaya baxışını və bəşəri düşüncələrini onun poeziyasında duymaq olar.

Dünyanı anlamaq. Duymaq çətindi

Hər ağaca, ota, çiçəyə diiz bax.

O qədər gözəl qız udub ki, indi

Bu qədər gözəl gül bitirən torpaq.

Sakit saymazıyana gəzməz günahkar.

Nə vaxt dərddilərə aman olubdur?!

Yerdə insanların çəkdiyi ahlər,

Göydə bulud olub duman olubdur.

Şair **Vaqif Hüseynov** (1936-1985) “Vətən sənə borcum qaldı” kitabı ilə sanki insanlara ömrünün vaxtsiz bitəcəyindən ehyam edirmiş. Şairin vətənpərvər, sevgi və zamanla bağlı yazdığı şeirləri bu gün də sevə-sevə oxunur.

Xalı döşənməyib ömür yoluna,

Onun dərəsi var, onun dağı var.

Dünyanın başına gərək dolana,

Kimin ki, bağırında dözüüm yağı var.

İnci ol, zirvədə nə gəzir inci?

Qəvvas ol, incini dəryada ara.

Nə qohumu qına, nə dostdan inci,

Qohuma da yara, dosta da yara.

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

---

*İnsan kölgəsindən səksənib qorxsə,
Nə gərək bu sayaq diri, ay oğul!
Kimin ki, üstündə kölgəsi yoxsə,
Torpağın altıdı yeri, ay oğul!*

Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünas alimi, şair **Mir-haşım Talışlı** (1926-2018) dəyərli ədəbi və tarixi araşdırmalar aparmaqla yanaşı əsərlərində tolerant və multikulturalizmə xüsusi önəm vermişdir.

*Ey edən aləmi didarına divanə, Hüseyn!
Haqqın aşıqlərinin şəminə pərvanə Hüseyn!*

*Sənin hər kim ki, qanından keçə bilməz, bilirəm
Yığa dünyanı, düşər hər işi nöqsanə, Hüseyn!*

*Necə iqdam eləsin vəsfinə aciz qələmim?!
Söz bərabər necə olsun düri-qəftanə, Hüseyn!*

*Qədri-qiymət sənə Xallaqi-Əzim vermişdir,
Tanıdırsan özünü Xaliqi-Sübhanə, Hüseyn!*

Şair **Həbib Səfərovun** (1939-1989) şeirlərində daha çox vətənpərvərlik ruhu var və o ruh yaşamaqdadır. Şair “Lənkəran” şeirində doğma vətənin dilbər güşəsi olan Lənkəranın real portretini sözlə ədəbi boyalarla çəkmişdir.

*Hər qarış torpağı qızıldan baha
Almasdı, zümrüddü, düürrdü Lənkəran!
Qonaq qarşısında süfrəsi açıq,
Qoynu qucaq-qucaq nurdu Lənkəran!*

*Dəmirağac əzmi, Xanbulan tacı,
Xəzər güzgüsüdür, Gülbağı saçı,
Oxuyan dilidir Qızılağacı,
Rastdı, Çahargahdı, Şurdu Lənkəran!*

*Yaşıl çay kolları, limon, naringi,
Hər yana baxırsan sərgidi, sərgi,
Gözəllik qızlarda ilahi vergi,
Nanədi, reyhandı, güldü Lənkəran!*

Şair və təbib **Hacı Mirislam** (1932) müasir yaradıcılığında insanları birliyə, imana dəvət etməklə saf və təmiz amal uğrunda çalışmalarına çağırış edir.

*Mərhəba ey Hürri, düşdün sən Hüseyin sevdasına,
Beyət etdin cani-dildən Kərbəla mövlasına.*

*Şöhrətə, nə malə, mülkə, sərvətə aldanmadın,
Nifrət etdin bu cahanın hər cür xülyasına.*

*Sən səadət şərbətin içməklə bir ad eylədin,
Uymadın ol ibn-sədin verdiyi fitvasına.*

Şair **İltifat Salehin** (1935) şeirlərində ilahi və ümumbəşəri fikirlər daha çox sezilir. Şair “Mənim dualarım” şeirində nəfsini qul etdiyini və duaları ilə Allaha sığındığını poetik dildə ifadə edir:

*Allaha dualarım
Xilas kəmərimdir.
Dələduz fikirlərimin,
Ləçər nəfsimin,
Dumanlı xəyallarımın,
Qiybətə sürüşən dilimin.
Halallığı poza biləcəm
iştahlı əlimin,
qollarını bağlamışam,*

Şair oxucuya dünyanın Adəm övladı üçün əbədi olmadığını, özünün fərdi poetik deyim tərzini ilə çatdırır:

*Dünya otel otağı,
İstədiyimiz kimi yaşayırıq,
İstədiyimiz kimi gəzirik,
Ağacını sındırırıq,
Çiçəyini əzirik.*

Şair **Hacı Yusif Qulamirzə** (1938) vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq mövzusunda yazdığı şeirləri ilə yanaşı multikultural düşüncələri ilə diqqəti cəlb etmiş və yaddaşlarda qalmışdır.

*Ana qucağında ana nəfəsi,
Yuxumuza şəkər qatmaq üçünmüş.
Beşik yırgalayıb layla deməsi,
Qəbr evində rahat yatmaq üçünmüş.*

Şairə **Aliyə Seyidqızı** (1944) bütün yaradıcılığı boyu azadlıq aşığı olduğunu göstərərək, şeirlərində cəmiyyəti ədalətə və qardaşlığa səsləyir. O “Allaha xitab” şeirində yazır:

*Dünyanı yox yerdən var eylədin sən,
“İslamı” aləmə car eylədin sən,
“İncil”, “Tövrat” göndərdin yerə,
İdrisi, İsanı çəkdin göylərə,
“Zəbur”u Davuda ənam eylədin,
“Qurani-Kərim”, Fürqan eylədin.*

Şair **Ağamir Cavadın** (1963) şeir və qəzəllərinin sütunu eşq və məhəbbət, zirvəsi isə ilahi hisslərdir. Bütün bəşəriyyəti haqqa ədalətə çağırmağın özü də multikultural düşüncələrin təzahürüdür.

*Haqq sevgisi hər qəlbə iman ocağı çatsın,
Hər kimdə məhəbbət var imanı qəbul etsin.*

*Hər ayəsi bir fateh, hər sürəsi bir ordu,
Yekdilliklə bütün dünya Quranı qəbul etsin.*

Şair **Tərlan Əbilovun** (1968) yaradıcılığında saflıq və səmimiyyət öndə olmaqla yanaşı, duyğularının poetik dildə ifadəsi oxucunun diqqətini cəlb edir. Şair, bütün dillərdə olan duaların Allaha ünvanlandığını bildirir:

*Pirə qalanda
ən adi bir ağacın kölgəsi də,
ən kiçik bir dənizin sahili də,
Bax, bu "Azadlıq meydanı" da.
O daşı əyilmiş
şəhid məzarı da pirdi elə.
Dilə,
nə diləyəcəksənsə bu elə.
Nə qədər ki, Allah susur
bütün dillərdə oxunan dualar diridir,
bütün dillərdə
səslənən duaların arxasında duran
insanlar
ümid yeridir
bu Yer üzündə...*

Sıramızı vaxtsız tərk edən şair **Anar Həbibov** (1973-2016) hamı kimi bu dünyaya gələcəyi günü bilməsə də sanki o dünyadan gedəcəyi günü bilirdi.

*Nə ki, yapışmışdı ayağım yerdən,
Bir ev tikəmmədim şəhərə yaxın.
Mən də oləcəyəm qaraciyərdən,
Mən də oləcəyəm səhərə yaxın.*

*Səsləyəcək məni bir sehirli səs,
Gedərəm səhərin ayazlığında.
Bir cüt qadın əli son nəfəsini
Dərəcək saçımın bəyazlığında.*

Şairə **Xatirə Xatunun** (1968) şeir və qəzəlləri ülvi sevgi, vətənpərvərlik və bəşəri dünyalardan qaynaqlanan ədəbi nümunələrdir. Şairənin Allaha xitabən yazdığı ürfani qəzəlləri düşündürücüdür və hər kəsin başa düşə biləcəyi sadə ədəbi dildə yazılmışdır.

*Ya Rəb, daha qəlbimdə qovğa məni qorxutmaz,
Əqlim alacaq başdan sevda məni qorxutmaz.*

*Göz yaşıma rəhm etməz, əğyarə verib sirmim,
Ondan üzüb əl getdim, səhra məni qorxutmaz.*

*Hər zövqünü tərək etdim, dünya ilə karım yox,
Nəfsim mənə qul oldu, üqba məni qorxutmaz.*

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Bir çox kitabların müəllifi olan yazıçı **Hafiz Mirzənin** (1957) «Son və başlanğıc» kitabında qədim dünyanın tarixi, islam mədəniyyəti, katolik və xristianlığın yaranma tarixi barədə geniş məlumat verilmişdir. Kitabda atəşpərəstliyin parlaq enerjisi, insan əzabları üzərində Çin səddi, Roma mədəniyyəti, Monqol imperatoru Çingiz xan, cahana sığmayan Teymurləng, fəteh Sultan Məhəmməd, Xristofor Kolumb, Napaleon Bonapart barədə tarixi məlumatlar əsnasında maraqlı faktlar göstərməklə yazıçı özünün tolerant düşüncələrini ədəbi dildə ifadə etmişdir.

Təbii ki, Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları haqqında geniş məlumatı bir kitabda cəmləşdirmək mümkün deyil. Bu səbəbdən növbəti kitabın nəşri üçün araşdırmalarımızı davam etdirəcəyik.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində olan ədəbiyyat

1. Azərbaycan elm və irfan sərdarları, M.Cəfərli, Bakı-2015
2. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası-2007
3. Azərbaycan multikulturalizmi (BMM), Bakı-2017
4. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları (BBM),Bakı-2016
5. Azərbaycan Respublikası Məscidlərinin ensiklopediyası, Bakı-2001
6. Azərbaycan tarixi. Yeddi cilddə. III-VII cildlər. Bakı, 1999 -2003.
7. Azərbaycanda dini məsələ, G.İsmayılov, Bakı-2016
8. Azərbaycanda ənənəvi din, (məqalələr toplusu)-2014
9. Azərbaycanda xristianlıq, A.Əlizadə, Bakı-2016
10. Azərbaycanda islam- A.Yunusov, Bakı-2004
11. Azərbaycanda İslam və onun etiqad əsasları, F.Nurullah, Bakı-2013
12. Azərbaycanda İslama qədərki inanclar, T.Şahbazov, Bakı-2008
13. Azərbaycanda multikulturalizm, S. Quliyev, Lənkəran qəzeti,05 aprel 2016
14. Azərbaycanda pirlər-M.Nemət, Bakı-1992
15. Azərbaycanın cənub-şərq bölgəsi əhalisinin xüsusiyyətləri

yətləri, H.Kəlbiyev, Bakı-2012

16. Azərbaycanın dini, tarixi abidələri, ziyarətgahları, seyidləri, övliyaları, H.Həsənoğlu, Bakı-2005

17. Azərbaycanın seçilmiş İslam abidələri, Bakı-2015

18. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, Elm və Təhsil, 2014

19. Azərbaycan klassik ədəbiyyatından seçmələr, Bakı, 2005

20. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I-cild, Bakı, 1960

21. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi XIII-XVIII əsrlər, Y.Babayev, 2014

22. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, Səfərli Ə, Yusifli X. Bakı, 2008

23. Böyük övliyalər, Bakı-1993

24. Elmin qapısı, M. Seyidzadə, Bakı-2007

25. Əxbərnəmə, M.Xudavərdioğlu, Bakı-2009

26. Ərəb müəllifləri Talış haqqında, H.Kəlbiyev, E.Kəlbizadə, Bakı-2007

27. Xatirəmdə yaşayanlar, M.Talışlı, Bakı-2010

28. Xristianlıq: tarix və fəlsəfə (ilk çağlar), A. Əlizadə-2007

29. İmam Axund, O.İsmayılov, Bakı-2013

30. İmam Axund, S.Quliyev Məşəl jurnalı, 4-2014

31. İslam həmrəliyi, S.Quliyev, Xalq qəzeti, 2 iyun 2017

32. İslamda orta yol sahibləri, Haqqın nuru qəzeti, 25 aprel-01 mart 2015

33. İslamda ümmət və şüubilik, A.Paşazadə, Bakı-1992

34. Kadusilərin Azərbaycan tarixində yeri, H.Kəlbiyev, Bakı-2008

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

35. Kadusların tarixi, Əli Əbdoli, Tehran-2002
  36. Qafqazda islam, A.Paşazadə, Bakı-1991
  37. Qara Axund, S.Quliyev, Söz jurnalı, mart 2015
  38. Qədim Azərbaycan və onun cənub bölgəsi, A.Əhmədov, Bakı-2011
  39. Qırxlar, Azərbaycan sufi pirləri, Bakı-2014
  40. Lənkəran ensiklopedik məlumat-II, M, Talışlı, E.Əhədov, Bakı-2017
  41. Lənkəran xanlığı Birinci Rusiya-İran müharibəsi dövründə. Məmmədova İ.M.-2007.
  42. Lənkəran ziyarətgahları, İ. Şükürzadə, 2015
  43. Lənkəran, B.Hüseynbalaoğlu, M.Talışlı, Bakı-1990
  44. Lənkəranda olan ziyarətlər, Ə.Kərimli, Bakı-2000
  45. Lənkəranın memarlıq tarixi, C.Həsənov, Bakı-2010
  46. Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı, DQİDK-jurnal, 2015
  47. Multikulturalizm, N.Məmmədli, Bakı-2016
  48. Seyid Yəhya Bakuvi, M.Rıhtım, Bakı-2013
  49. Səidiyyə, S. Kazımbəyoğlu-2005
  50. Şeyx Zahid, O.İsmayılov, Bakı-2014
  51. Şeyx Zahid, S.Quliyev, Cəmiyyət və din qəzeti, 30 yanvar-05 fevral 2014
  52. Şeyx Zahid, S.Quliyev, Haqqın Nuru qəzeti, 11-17 və 18-24 aprel 2014.
  53. Tolerant Azərbaycan gənci(BBMM və DQİDK nəşri)-2017
- Xarici ədəbiyyat

54. Crantston, Maurice “Toleration” The Encyclopedia of Philosophy, Vol.8 ed. Paul Edwards, New York, Macmillan 1967.

55. Mendus, Susan, “Toleration”, The Encyclopedia of Ethnics, Vol. 2. ed. Lawrence C. Becker, New York Garland Publishing.1992.

56. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. «Population by language, sex and urban/rural residence: Azerbaijan (2009; All population; Both Sexes)»

57. Бутков П.Г. Материалы для новой истории Кавказа 1722-1801, ч. I, Санкт-Петербург, 1869.

58. И. Гольдциэр. Культ «святых» в исламе. М, 1938, с. 61-65.

59. О народонаселеніи Россіи по губерніямъ и уѣздамъ: LXII. Шемахинская губернія, стр. 154. // Девятая ревизія. Изслѣдованіе о числѣ жителей въ Россіи въ 1851 году Петра Кеппена. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи наукъ, 1857, 297 стр.

60. О народонаселеніи Россіи по губерніямъ и уѣздамъ: LXII. Шемахинская губернія, стр. 154. // Девятая ревизія. Изслѣдованіе о числѣ жителей въ Россіи въ 1851 году Петра Кеппена. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорской Академіи наукъ, 1857, 297 стр.

61. Олеарій Адам. Подробное описание путешествія голштинскаго посольства в Московію и Персію в 1633, 1636 и 1639 годах (перевел с немецкаго Павел Барсов). Москва, 1870.

62. Путешественники об Азербайджане (под редакціей Шахмалиева), т. I, Баку, 1961.

63. Сообщение путешественников XIII-XVIII вв. об

Azərbaycanda multikulturalizm və onun Lənkəran qaynaqları

Азербайджане (составил Ямпольский), Баку, 1957; Зевакин Е. Азербайджан в нач. XVIII века, Баку, 1929.

64. Талыши - Большая Советская Энциклопедия, БСЭ

65. Этнодемография Кавказа :Ленкоранский уезд (перепись 1926 года)

İnternet resusları

66. http://archive.adl.org/anti_semitism_arab/january-june-2010.pdf)

67. <http://az.wikipedia.org/wiki/Kalinovka> ;

68. <http://gencalim.az/xeberler/436-azerbaycan-multikulturalizm-modelinin-qlobal-perspektivleri.html>

69. <http://qafqazislam.com/index.php?lang=az&sectionid=news&id=2030>

70. <http://multiculturalism.preslib.az>

71. <http://multikulturalizm.gov.az>

72. <http://scwra.gov.az/vnews/1209/>

73. http://www.azerbaijans.com/content_500_az.html

74. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/social/66943>

75. <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/2318526.html>

76. www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn2016_1035.pdf

77. <http://www.respublica-news.az/index.php/dig-r-x-brl-r/item/11696-multikulturalizm-siyasaetinin-prinsiplaeri-va-e-azerbaydzan>

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	3
Giriş.....	6
Multikulturalizm.....	17
Əsrlərdən gələn səs - Azərbaycanda multikulturalizm.....	23
Mədəniyyətlərin qovuşduğu ünvan - Lənkəran.....	29
Talışlar.....	35
Talış dili.....	37
Talış xanları.....	38
Ruslar.....	43
İlahi qanunların ahəngdarlığı.....	44
Xristianlıq və onun müasir vəziyyəti.....	48
İnanc yerləri.....	50
Multikulturalizm nümunəsi-Şeyx Zahid.....	61
Multikultural dəyərlərin təbliğatçıları.....	71
Ötən əsrin dühaları.....	74
Azərbaycanın klassik və müasir ədəbiyyatında multikultural dəyərlər.....	79
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	113

Yığılmağa verilmiş: 02.04.2018
Çapa imzalanmışdır: 04.05.2018
Şərti çap vərəqi 15
Format 70X100 1/8
Tirajı 500

***Kitab “ORXAN” Nəşriyyat və Poliqrafiya
müəssisəsinin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən
istifadə olunmaqla ofset üsulu ilə çap edilmişdir.***

***Dərnəgül qəsəbəsi, 3105-ci məhəllə
Direktor: Cəfər Bağırov
Tel:(+99412) 562 83 03***

Azf 307001

Samid Qənbər oğlu Quliyev 1984-cü il may ayının 29-da Lənkəran rayonunun Ləj kəndində anadan olub. Bakı İslam Universitetini (2006) fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Hazırda AMEA Əlyazmalar İnstitutunun doktorantıdır. "Qızıl qələm" mükafatı laureatı (2016), Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin (2016) üzvüdür. Lənkəran rayonu Ləj kənd məscidi dini icmasının üzvü (2010), Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi sədrinin əmriylə həmin məscidin imamıdır (2011).

Etibar Babali oğlu Vəliyev 1963-cü il mayın 16-da Lənkəran rayonunun Ləj kəndində anadan olub. Bakı Plan-Uçot Texnikumunu (1981) və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasını (1992) bitirib. 5 kitab müəllifidir. "Məşəl" ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnalın məsul katibidir. "Qızıl qələm" və "Həsən bəy Zərdabi" fəxri media mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Prezident təqaüdçüsüdür. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvüdür.